

TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİNDE YAPISAL PERFORMANS: TİCARET, KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİ, YATIRIM VE İSTİHDAM (2010–2024)

Derleme Makalesi

Didem Nur TEZCAN*

ÖZ

Bu çalışma, 2010–2024 döneminde Türkiye’deki serbest bölgelerin dış ticaret, yatırım ve istihdam üzerindeki etkilerini çok boyutlu biçimde analiz etmektedir. Kuramsal çerçeve olarak kalkınma iktisadının yapısalcı yaklaşımı (Prebisch-Singer hipotezi) ve küresel değer zinciri (KDZ) literatürü (Gereffi, Kaplinsky) temel alınmıştır. Çalışmada, serbest bölgelerin üretim yapısı, ithal girdi bağımlılığı, yerli katma değer oranı ve istihdam profili; veri temelli, karşılaştırmalı ve grafik destekli bir yaklaşımla incelenmiştir. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmada, Ticaret Bakanlığı, TÜİK, UNCTAD ve OECD gibi kurumlardan elde edilen istatistiksel veriler içerik analizi yoluyla değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, serbest bölgelerin dış ticaret hacmini artırma konusunda belirli başarılar sağladığını; ancak yüksek teknolojiye dayalı üretime geçişte, yerli tedarik zincirlerinin güçlendirilmesinde ve KDZ içinde yukarı yönlü hareketlilikte yapısal sınırlılıklar taşıdığını ortaya koymaktadır. Buna rağmen, bu bölgeler bölgesel kalkınma, nitelikli istihdam yaratımı ve doğrudan yabancı yatırım çekimi açısından stratejik roller üstlenmektedir. Çalışma, serbest bölgelerin yalnızca ihracat performansını değil; üretim yapısının dönüşümünü, teknoloji transferini ve sosyal sürdürülebilirliği de içeren bütüncül politikalarla yeniden yapılandırılması gerektiğini vurgulamakta ve politika yapıcılara bu doğrultuda öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Serbest Bölgeler, Uluslararası İktisat, Küresel Değer Zinciri, Kalkınma İktisadı, Türkiye Ekonomisi, Uluslararası Ticaret

Yasal İzinler: Çalışmada, yalnızca kamuya açık bilgiler kullanması ve insandan veri toplanılmaması sebebiyle, etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

*Dr. Öğr. Üyesi, Ufuk Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, didemnur.tezcan@ufuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5925-1814

Makale Gönderim Tarihi: 13.06.2025

Makale Kabul Tarihi: 25.06.2026

DOI: 10.58635/ufuksbedergi.1719101

APA 7 formatında önerilen atıf: Tezcan, D. N. (2026). Türkiye serbest bölgelerinde yapısal performans: Ticaret, küresel değer zinciri, yatırım ve istihdam (2010–2024). *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(29), 90-116. <https://doi.org/10.58635/ufuksbedergi.1719101>
Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) kapsamında lisanslanmıştır.

STRUCTURAL PERFORMANCE OF FREE ZONES IN TURKEY: TRADE, GLOBAL VALUE CHAINS, INVESTMENT AND EMPLOYMENT (2010–2024)

Review Article

ABSTRACT

This study analyzes the impact of Turkey’s free zones on foreign trade, investment, and employment during the 2010–2024 period through a multidimensional lens. The theoretical framework is grounded in the structuralist tradition of development economics (Prebisch-Singer hypothesis) and global value chain (GVC) literature (Gereffi, Kaplinsky). The research evaluates the production structure of free zones, their dependence on imported inputs, the domestic value-added ratio, and employment profiles using a comparative, data-driven, and graph-supported approach. Adopting a qualitative research design, the study employs content analysis of statistical data sourced from institutions such as the Ministry of Trade, TUIK, UNCTAD, and the OECD. The findings suggest that free zones have contributed to the expansion of Turkey’s foreign trade volume but remain structurally constrained in terms of transitioning toward high-tech production, strengthening domestic supply chains, and achieving upward mobility within GVCs. Nevertheless, they continue to play a strategic role in regional development, skilled job creation, and attracting foreign direct investment. The study argues that free zones should not only serve as instruments to boost exports but also be restructured through integrated policy frameworks aimed at transforming the national production system, promoting technology transfer, and enhancing social sustainability. In this regard, the paper offers concrete recommendations for policymakers seeking to align free zone strategies with broader development objectives.

Keywords: Free Zones, International Economics, Global Value Chain, Development Economics, Turkish Economy, International Trade

Ethical Compliance Statement: This study does not require ethical approval as it exclusively utilizes publicly available data and does not involve human participants.

1. GİRİŞ

Son on beş yılda küresel üretim ve ticaret yapısında yaşanan dönüşüm, gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) dış ticaret stratejilerini yalnızca miktarsal değil, yapısal düzeyde de yeniden kurgulamasını zorunlu kılmıştır. Çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) üretim ağlarının coğrafi olarak dağılması ve küresel değer zincirlerinin (KDZ) karmaşıklaşması, dış ticaret politikalarının mekânsal yeniden yapılanmayla bütünleştirilmesini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda serbest bölgeler, yalnızca ihracat hacmini artırma değil, aynı zamanda üretim yapısını dönüştürme, teknoloji transferini kolaylaştırma ve doğrudan yabancı yatırımları (DYY) yönlendirme işleviyle yeniden anlam kazanmıştır. Özellikle düşük maliyetli üretim, hızlı lojistik erişim ve vergi avantajları sunmaları nedeniyle serbest bölgeler, Türkiye gibi orta gelirli GOÜ’de stratejik bir politika aracına dönüşmüştür (Chaisse ve Hu, 2019).

Türkiye’de serbest bölgelerin gelişimi 1985 yılında yürürlüğe giren 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu ile kurumsallaşmış; ancak bu yapılar, 2000’li yılların ortalarından itibaren ivme kazanarak 2010 sonrası dönemde hem sayısal hem işlevsel olarak dönüşmüştür. 2023 itibarıyla Türkiye’de 19 aktif serbest bölge faaliyet göstermekte olup bu bölgelerde gerçekleşen toplam ticaret hacmi 30 milyar doları aşarken, yaklaşık 98 bin kişiye doğrudan istihdam sağlanmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2024). Bu rakamlar, serbest bölgelerin Türkiye’nin toplam dış ticareti içindeki payının %5 seviyelerine ulaştığını ve istihdam içindeki payının da artan bir eğilim gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Ancak bu büyüme, niceliksel göstergelerin ötesinde değerlendirilmelidir. Zira OECD (2018) ve UNCTAD (2023) gibi uluslararası kuruluşların da vurguladığı üzere, serbest bölgelerin küresel üretim zincirlerine entegrasyonundaki başarısı, sadece dış ticaret performansına değil, aynı zamanda üretim yapısının teknolojik yoğunluğuna, yerli katkı oranına ve bölgesel eşitsizlikleri azaltma kapasitesine bağlıdır. Türkiye özelinde serbest bölgelerin işlevleri bölgesel olarak farklılaşmaktadır: Avrupa’ya yakınlığı sayesinde ihracata odaklanan Ege Serbest Bölgesi, liman erişimi ile lojistik merkez hâline gelen Mersin ve Doğu Akdeniz bölgeleri, teknoloji odaklı üretim altyapısıyla öne çıkan İstanbul ve Tekirdağ bölgeleri, bu çeşitlenmenin somut örnekleridir (Çalıştay Raporu, 2023).

Kuramsal açıdan, bu çalışma iki temel yaklaşıma dayanmaktadır. Birincisi, Latin Amerika yapısalcı kalkınma geleneği içerisinde Raúl Prebisch ve Celso Furtado tarafından geliştirilen yapısalcı kalkınma yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, çevre ekonomilerinin uluslararası iş bölümündeki konumlarının uzun dönemli yapısal eşitsizlikler üretebildiğini ve dışa açıklık politikalarının kalkınma üzerindeki etkilerinin üretim yapısının niteliğine bağlı olduğunu savunmaktadır (Prebisch, 1950; Furtado, 1970). İkinci olarak, Gary Gereffi ve Raphael Kaplinsky tarafından geliştirilen Küresel Değer Zinciri (KDZ) yaklaşımı, ülkelerin küresel ekonomideki konumlarını yalnızca ihracat hacimleriyle değil, üretim süreçlerinde üstlendikleri işlevler ve yarattıkları katma değer üzerinden değerlendirmektedir (Gereffi, 1999; Kaplinsky, 2000). Bu çerçevede serbest bölgeler, üretim süreçlerinin teknolojik niteliği, katma değer yaratma kapasitesi ve küresel üretim ağlarına entegrasyon düzeyi açısından analiz edilmektedir. Her iki yaklaşım da serbest bölgelerin yalnızca dış ticaretin teknik araçları olarak değil, aynı zamanda kalkınma stratejilerinin mekânsal ve kurumsal yansımaları olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Farole ve Akinci, 2011; UNCTAD, 2023).

Bu çalışma, 2010–2024 dönemi boyunca Türkiye’de faaliyet gösteren serbest bölgelerin dış ticaret üzerindeki etkilerini, DYY çekme kapasitesini, istihdam yaratma potansiyelini ve KDZ’ye entegrasyon düzeyini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca COVID-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi küresel krizlerin bu bölgelerin işleyişi üzerindeki etkileri de değerlendirilecektir.

Araştırma, nitel yöntemle yapılandırılmıştır. Ticaret Bakanlığı, TÜİK, UNCTAD ve OECD gibi kurumların yayımladığı istatistikî veriler içerik analizi yoluyla incelenmiş; elde edilen bulgular grafik ve tablo desteğiyle görselleştirilmiştir. Serbest bölgelerin yalnızca ihracata dayalı büyüme politikalarının değil, aynı zamanda üretim yapısının dönüşümü ve bölgesel kalkınmanın araçları olarak nasıl konumlandıkları ortaya konulmuştur.

Bu bağlamda çalışmanın temel araştırma sorusu şudur: Türkiye’de serbest bölgeler, yalnızca dış ticaret hacmini artıran araçlar mıdır, yoksa üretimin niteliğini ve yapısal kalkınmayı dönüştürebilecek kurumsal platformlar olarak işlev görmektedir? Bu sorunun yanıtı, serbest bölgelerin KDZ içindeki konumunu belirlemek kadar, Türkiye’nin sanayileşme sürecinde bu yapıların ne ölçüde dönüştürücü bir rol üstlendiğini de açıklamaya yardımcı olacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Küresel üretim ve ticaret yapısında yaşanan dönüşümler, GOÜ’nün dış ticaret politikalarını yeniden yapılandırmalarını zorunlu kılmış; bu süreçte serbest bölgeler, yalnızca ticaretin değil, aynı zamanda kalkınma stratejilerinin de temel araçlarından biri haline gelmiştir. Özellikle 1980 sonrası dönemde uygulamaya konulan dışa açık sanayileşme politikaları çerçevesinde, serbest bölgeler çok yönlü işlevler üstlenerek ihracatın artırılması DYY’nin çekilmesi, teknoloji transferinin sağlanması ve istihdam yaratılması gibi hedeflere hizmet etmektedir (Farole ve Akinci, 2011; UNCTAD, 2023).

Ancak bu yapılar yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda mekânsal, kurumsal ve toplumsal düzeylerde de yeniden değerlendirilmesi gereken stratejik alanlardır. Kalkınma iktisadının yapısalcı literatürü¹, özellikle Prebisch-Singer hipotezi çerçevesinde, dışa açık büyüme stratejilerinin GOÜ’de uzun vadeli eşitsizlikleri derinleştirebileceğine işaret etmiş ve bu nedenle serbest bölgelerin yalnızca ihracat değil, yüksek katma değerli üretim ve teknoloji yoğunluklu yatırımlarla desteklenmesi gerektiğini savunmuştur (Prebisch, 1950; Furtado, 1970).

Öte yandan, KDZ yaklaşımı, ülkelerin dış ticaret içindeki konumlarını sadece miktar olarak değil, üretim süreçlerindeki işlevsel rollerine göre değerlendirmeyi önermektedir. Bu bağlamda serbest bölgeler, ÇUŞ’un küresel üretim ağlarına entegrasyonunun mekânsal platformları olarak görülmekte ve özellikle orta gelirli ülkelerde teknoloji transferi ve üretim aşamalarında yukarıya doğru hareketlilik açısından stratejik önemde değerlendirilmektedir (Gereffi, 1999; Kaplinsky, 2000).

Serbest bölgeler, ilk olarak 20. yüzyılın başlarında ticaretin hızlandırılması ve yerel ekonomilere dış kaynak girişinin kolaylaştırılması amacıyla oluşturulmuş özel alanlar olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta liman kentlerinde ve ihracat merkezlerinde kurulan bu bölgeler, zamanla üretim odaklı yapılar kazanarak ÇUŞ’un KDZ’ye entegrasyonunu kolaylaştıran mekanizmalar hâline gelmiştir. Özellikle 1970’li yılların sonunda GOÜ’de ithal ikameci politikaların tıkanması² ve dış borç krizlerinin derinleşmesiyle birlikte, dışa açık büyüme

¹Yapısalcı kalkınma literatürü, 1950’li yıllarda Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLA/CEPAL) çevresinde gelişmiş olup Raul Prebisch, Hans Singer ve Celso Furtado gibi iktisatçılar tarafından şekillendirilmiştir. Bu yaklaşım, uluslararası iş bölümünün merkez ülkeler lehine işlediğini, çevre ekonomilerinin ise düşük katma değerli üretim ve hammadde ihracatına bağımlı kaldığını ileri sürmektedir. Dolayısıyla kalkınmanın yalnızca dış ticaret hacminin artırılmasıyla değil; sanayileşme, teknolojik dönüşüm, üretim yapısının çeşitlendirilmesi ve devlet destekli yapısal politikalarla mümkün olacağı savunulmaktadır (Furtado, 1970; Kay, 1989; Prebisch, 1950; Singer, 1950).

²İthal ikameci sanayileşme stratejilerinin sınırları özellikle 1970’li yılların sonlarında Latin Amerika ülkelerinde belirginleşmiştir. Brezilya, Meksika ve Arjantin gibi ülkelerde korumacı sanayileşme politikaları başlangıçta sanayi üretimini artırsa da, zamanla döviz darboğazı, dış borç yükü, teknoloji bağımlılığı ve verimlilik sorunları

stratejileri öne çıkmış; serbest bölgeler bu stratejilerin mekânsal altyapısı olarak yeniden tanımlanmıştır (FIAS, 2008).

Bu dönüşüm, Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanan geleneksel dış ticaret yaklaşımlarının ötesine geçerek, üretim faktörlerinin mobilitesi, teknoloji transferi ve uluslararası üretim ağlarının yönetişimi gibi unsurları içeren daha karmaşık bir çerçeveyi gerekli kılmıştır (Gereffi vd., 2005; Ricardo, 1817/2001). Serbest bölgeler, bu bağlamda yalnızca düşük maliyetli üretim merkezleri değil, aynı zamanda sermayenin küresel dolaşımına uyum sağlayan ve kurumsal reformlarla desteklenen alanlar olarak değerlendirilmiştir (Farole ve Akinci, 2011; Madani, 1999).

Küresel üretim ağlarının yaygınlaşması ve üretim süreçlerinin mekânsal olarak parçalanması, devletleri uluslararası sermayeyi çekmeye yönelik yeni kurumsal düzenlemeler geliştirmeye yöneltmiştir. Serbest bölgeler, bu bağlamda dışa açık kalkınma stratejilerinin somut politika araçlarından biri olarak ortaya çıkmıştır (Farole ve Akinci, 2011).

Dışa açık sanayileşme stratejilerinin temel amacı, ihracat kapasitesini artırmak ve dış finansman ihtiyacını sürdürülebilir biçimde karşılamaktır. Serbest bölgeler, bu stratejinin doğrudan bir uzantısı olarak, özellikle GOÜ'de DYY'nin çekilmesini kolaylaştıran yasal teşviklerle donatılmıştır. Bu çerçevede, gümrük ve vergi muafiyetleri, bürokratik kolaylıklar ve esnek üretim modelleri, serbest bölgeleri yatırım açısından cazip kılan temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Madani, 1999; Farole ve Akinci, 2011).

Ancak bu yapılar yalnızca iktisadi teşvik sistemlerinin teknik araçları olarak görülmemeli; aynı zamanda bir ulusal kalkınma stratejisinin parçası olarak değerlendirilmeli ve tarihsel bağlamı içinde ele alınmalıdır. Çünkü serbest bölgeler, yalnızca üretim ve ihracat süreçlerini değil, aynı zamanda devletin piyasa içindeki konumunu, sermaye birikim biçimlerini ve bölgesel kalkınma politikalarını da yeniden tanımlar.

Uluslararası ticaret teorileri, tarihsel süreçte üretim faktörlerinin farklılıklarına dayanan klasik yaklaşımlardan, günümüzde üretim süreçlerinin coğrafi olarak parçalanmasına ve katma değer farklı aşamalarda nasıl üretildiğine odaklanan daha kompleks modellere evrilmiştir. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler kuramı³ ile başlayan bu evrim, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ticaretin yapısından çok üretimin organizasyonuna odaklanan yaklaşımların ön plana çıkmasıyla belirginleşmiştir. Bu bağlamda KDZ yaklaşımı, yalnızca dış ticaretin hacmini değil, üretim sürecindeki aşamaların hangi ülkelerde, hangi teknolojik düzeyde ve ne tür kurumsal çerçeveler içinde gerçekleştiğini analiz etmeyi mümkün kılmıştır (Gereffi, 1999; Kaplinsky, 2000).

nedeniyle sürdürülebilirliğini yitirmiştir. Benzer şekilde Türkiye'de de 1970'lerin sonlarında yaşanan ödemeler dengesi krizi ve döviz kıtlığı, 24 Ocak 1980 kararlarıyla ihracata dayalı büyüme modeline geçiş sürecini hızlandırmıştır. Bu dönüşüm, birçok gelişmekte olan ülkede serbest bölgelerin ve ihracat işleme bölgelerinin yaygınlaşmasının temel nedenlerinden biri olmuştur (Prebisch, 1981; Balassa, 1981; Öniş, 1991; FIAS, 2008).

³Uluslararası ticaret teorilerinin gelişimi genel olarak dört aşamada değerlendirilebilir. İlk aşamada Ricardo'nun (1817) karşılaştırmalı üstünlükler kuramı ve Heckscher-Ohlin yaklaşımı (Heckscher, 1919; Ohlin, 1933), ülkeler arasındaki faktör donatımı farklılıklarına odaklanmıştır. İkinci aşamada, ölçek ekonomileri ve eksik rekabet koşullarını merkeze alan Yeni Ticaret Teorisi ortaya çıkmış ve özellikle Krugman (1979) tarafından geliştirilmiştir. Üçüncü aşamada, firma heterojenliğini vurgulayan Yeni Yeni Ticaret Teorisi ile Melitz (2003), uluslararası ticarete katılan firmalar arasındaki verimlilik farklılıklarını açıklamıştır. Son olarak 1990'lı yıllardan itibaren Küresel Meta Zinciri ve ardından Küresel Değer Zinciri yaklaşımları, ticaret akımlarından ziyade üretim süreçlerinin uluslararası organizasyonuna, yönetişimine ve katma değer dağılımına odaklanmıştır (Gereffi, 1994; Gereffi, 1999; Kaplinsky, 2000).

Serbest bölgeler, bu dönüşümün mekânsal ve kurumsal yansımaları olarak değerlendirilmektedir. Zira bu bölgeler, ÇUŞ'un üretim ağlarına daha esnek ve düşük maliyetli biçimlerde entegrasyon sağlamaları için gerekli olan fiziksel ve yasal altyapıyı sunar. Kolaylaştırılmış gümrük işlemleri, vergi muafiyetleri, esnek iş gücü düzenlemeleri ve dışa açık üretim modeliyle serbest bölgeler, küresel tedarik zincirlerinin önemli halkaları arasında yer almaktadır (Farole ve Akinci, 2011).

KDZ literatürü, ülkelerin yalnızca ne kadar ihracat yaptığına değil, bu ihracatın hangi üretim aşamasına karşılık geldiğine ve yaratılan katma değerın büyüklüğüne odaklanmaktadır. Türkiye gibi GOÜ açısından bu, düşük teknoloji montaj faaliyetlerinden yüksek teknoloji üretim aşamalarına geçişin ne ölçüde başarıldığını sorgulamak anlamına gelir. Serbest bölgeler, bu geçişin kurumsal bir basamağı olarak tasarlanmış; teknoloji transferi, ithal aramalı kullanımı ve ihracata yönelim gibi mekanizmalar aracılığıyla ülkelerin KDZ içindeki pozisyonlarını yukarı taşımayı amaçlamıştır.

Ancak bu geçiş her zaman başarılı şekilde gerçekleşmemekte; bazı durumlarda serbest bölgeler yalnızca düşük maliyetli montaj merkezlerine dönüşmekte ve katma değerin büyük bölümü zincirin tasarım, marka yönetimi, Ar-Ge ve pazarlama gibi yüksek değerli aşamalarında yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle KDZ içindeki konumun değerlendirilmesi, serbest bölgelerin yalnızca nicel ihracat performansına değil, aynı zamanda niteliksel üretim yapısına ve teknolojik yetkinliğine dayalı olarak yapılmalıdır (Kaplinsky, 2000; UNCTAD, 2023).

Kalkınma iktisadı literatürü, özellikle 1950'li yıllardan itibaren GOÜ'nün küresel ticaret sistemine bağımlı yapısının eleştirisine odaklanmış ve dışa açıklığın kalkınmaya tek başına hizmet etmeyeceği tezini savunmuştur. Latin Amerika Kalkınma Ekonomisi Komisyonu (ECLA) bünyesinde Raul Prebisch ve Hans Singer tarafından geliştirilen hipotez, zaman içinde dış ticaret hadlerinin gelişmiş ülkeler lehine, GOÜ aleyhine bozulduğunu ileri sürerek, dışa açık büyüme stratejilerinin uzun vadede yapısal eşitsizlikleri derinleştireceğini vurgulamıştır (Prebisch, 1950). Bu bağlamda, serbest bölgeler yalnızca ihracat hacmini artırmaya odaklı bir araç olarak değil, yapısal dengesizlikleri dengeleyecek yüksek katma değerli üretim süreçlerinin mekânsal altyapısı olarak değerlendirilmektedir.

Yapısalcı yaklaşım, kalkınmanın yalnızca piyasa mekanizmalarına bırakılmaması gerektiğini; üretim yapısının çeşitlendirilmesi, sanayi tabanının güçlendirilmesi ve teknoloji yoğun sektörlerde uzmanlaşmanın zorunlu olduğunu savunur (Furtado, 1970). Bu yaklaşıma göre, serbest bölgeler, kamu politikalarıyla desteklenmedikçe ve yerli sanayi ile entegrasyonu sağlanmadıkça, yabancı sermaye için geçici üretim üslerinden öteye geçemez. Üstelik bu bölgelerde yoğunlaşan ihracat faaliyetleri, sıklıkla ithal girdi bağımlılığına dayalı olduğu için, cari denge üzerindeki etkileri de sınırlı kalabilmektedir.

UNCTAD'ın 2023 tarihli Dünya Yatırım Raporu'nda da belirtildiği üzere, serbest bölgelerin bölgesel kalkınmaya, bilgi transferine ve kaliteli istihdama katkı sağlaması, ancak bu bölgelerin teknoloji yoğunlukları, firma niteliği ve Ar-Ge kapasitesiyle doğru orantılıdır (UNCTAD, 2023). Bu nedenle serbest bölgeler, yalnızca ihracat odaklı değil, aynı zamanda teknoloji transferini kolaylaştıran, yerli üretim yapısını dönüştüren ve bölgesel eşitsizlikleri azaltan politikalarla desteklendiğinde kalkınma sürecinde etkin işlev görebilmektedir. Bu bağlamda, serbest bölgelerin kavramsal işlevleri aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

Tablo 1. Serbest Bölgelerin Kavramsal İşlevleri

İşlevsel Kategori	Açıklama
İhracata Dayalı Üretim Alanı	Dış pazarlara yönelik üretim kapasitesinin artırılması hedeflenir.
Yatırım Çekim Aracı	DYY'lerin teşviki amacıyla vergi, gümrük ve mevzuat avantajları sunar.
Teknoloji Transferi Platformu	Yüksek teknolojiye dayalı üretim ve bilgi akışının kolaylaştırılması.
İstihdam Alanı	Bölgesel işsizlik sorunlarını hafifletmeye yönelik planlanır.
Lojistik ve Dağıtım Merkezi	Uluslararası mal akışının düğüm noktası olarak konumlanır.

Kaynak: Farole ve Akinci (2011), Madani (1999); UNCTAD (2023); yazarın derlemesidir.

Öte yandan, eleştirel kalkınma iktisatçılarının bazıları⁴, serbest bölgelerin düşük ücretli emek sömürüsüne dayanan birikim rejimlerinin mekânsal uzantısı hâline geldiğini ileri sürmektedir. Özellikle ILO ve IZA gibi kurumların yayımladığı saha çalışmaları, bu bölgelerdeki işgücü koşullarının güvencesizlik, toplu sözleşme dışılığı ve uzun çalışma saatleri gibi sorunlarla iç içe olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla serbest bölgelerin kalkınmaya katkısı, yalnızca iktisadi göstergelerle değil; sosyal ve kurumsal boyutlarla birlikte değerlendirilmelidir.

Serbest bölgelerin kalkınma sürecindeki rolü yalnızca akademik yazında değil, aynı zamanda ulusal ve uluslararası politika belgelerinde de kapsamlı biçimde ele alınmaktadır. Bu belgelerde serbest bölgeler, dış ticaretin ötesinde teknoloji odaklı üretim, dijital altyapı yatırımları ve bölgesel kalkınma hedefleriyle ilişkili çok boyutlu alanlar olarak tanımlanmaktadır. Özellikle Türkiye'nin son on beş yıllık kalkınma stratejilerinde bu bölgelerin üretim yapısının dönüşümünde işlevsel araçlara dönüştüğü gözlemlenmektedir.

TÜSİAD'ın 2022 tarihli raporunda, serbest bölgelerin yalnızca ihracat artışı sağlayan mekanizmalar olmaktan çıkarılarak, yeşil dönüşüm ve dijitalleşme gibi yeni nesil üretim hedefleriyle bütünleşmiş hâle getirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Aynı raporda, serbest bölgelerin DYY çekme potansiyelinin yalnızca teşvik mekanizmalarıyla değil, aynı zamanda kurumsal kapasite ve iş gücü nitelikleriyle desteklenmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir (TÜSİAD, 2022).

Benzer biçimde, TEPAV'ın (2021) politika notu, serbest bölgelerin Türkiye'nin bölgesel kalkınma hedefleriyle uyumlu hâle getirilmesi gerektiğini belirtmekte; bu yapıların yalnızca dış ticaret performansına değil, aynı zamanda bölgesel eşitsizlikleri azaltma potansiyeline odaklanması gerektiğini önermektedir. TEPAV, lojistik merkezlerle bütünleşmiş çalışan serbest bölgelerin üretim kümelenmeleriyle desteklenmesinin, ekonomik verimliliği artıracığı kadar istihdam kalitesini de iyileştireceğini savunmaktadır.

Kamu planlama belgelerinde serbest bölgelerin üretim ve lojistik süreçlerine entegrasyonu stratejik bir öncelik olarak sürdürülmektedir. Türkiye'nin 12. Kalkınma Planı (2024–2028), serbest bölgelerde bilişim altyapısının ve sunulan hizmetlerin geliştirilmesini, bu bölgelerin

⁴Bu eleştirel yaklaşım, özellikle yeni uluslararası iş bölümü ve emek süreçleri literatüründen beslenmektedir. Fröbel, Heinrichs ve Kreye (1980), ihracat işleme bölgelerinin düşük ücretli emeğe dayalı küresel üretim ağlarının önemli bir parçası hâline geldiğini savunurken; Chang (2007) ve bazı kalkınma iktisatçıları, serbest bölgelerin teknoloji transferi ve sanayileşme açısından potansiyel faydalarına rağmen, uygun sanayi politikalarıyla desteklenmedikleri takdirde düşük katma değerli üretim ve emek yoğun faaliyetlere sıkışabildiklerini vurgulamaktadır.

yüksek katma değerli üretim süreçlerine entegre edilmesini ve imalat sanayiinde dijitalleşme hedefleriyle uyumlu hâle getirilmesini öngörmektedir. Ayrıca serbest bölgelerin tedarik zinciri bağlantılarının güçlendirilmesi, liman ve demiryolu altyapısı ile entegrasyonunun sağlanması, bölgesel rekabet gücünü artırmaya dönük politikalar arasında yer almaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2023).

Uluslararası düzeyde ise UNCTAD (2023), serbest bölgelerin sadece yatırım çekme araçları olarak değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik ekseninde dönüşmesi gereken alanlar olduğunu belirtmektedir. Özellikle iklim krizine karşı dayanıklı üretim altyapılarının geliştirilmesi ve düşük karbonlu teknoloji kullanımının bu bölgelerde teşvik edilmesi, UNCTAD’ın yeni kuşak özel ekonomik bölge vizyonunun temelini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, serbest bölgelerin dijital altyapılarla donatılmış, sürdürülebilir sanayi politikalarına bütünleşmiş, yerli üretim ile uluslararası pazarlara açılan hibrit mekanizmalar hâline gelmesi önerilmektedir.

Bu politika belgeleri, serbest bölgelerin klasik dış ticaret araçlarının ötesinde çok katmanlı kalkınma politikalarının önemli bir bileşeni olduğunu teyit etmektedir. Ancak bu dönüşümün başarısı, serbest bölgelerin yalnızca yasal statülerine değil, aynı zamanda üretim teknolojilerine, iş gücü piyasalarına ve çevresel performanslarına da bağlıdır. Dolayısıyla kavramsal çerçevenin bir sonraki adımı, bu işlevsel dönüşümün Türkiye örneğinde ne ölçüde gerçekleştiğinin analiz edilmesi olacaktır.

Serbest bölgelerin kuramsal değerlendirmesi, bu yapıların yalnızca dış ticaretin teknik bir aracı olmadığını; aynı zamanda kalkınma iktisadı, üretim yapısının dönüşümü, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve teknolojik yetkinliğin artırılması gibi çok boyutlu süreçlerin merkezinde konumlandığını göstermektedir. Ancak serbest bölgelerin bu potansiyellerini ne ölçüde gerçekleştirebildiği, yalnızca normatif beklentiler üzerinden değil, ampirik veriler aracılığıyla da analiz edilmelidir. Zira politika belgelerinde ve akademik yazında serbest bölgelere atfedilen roller, çoğu zaman uygulamada kurumsal kapasite, bölgesel farklılıklar ve küresel ekonomik dalgalanmalar gibi faktörlerden etkilenmektedir.

Bu çerçevede serbest bölgelerin kalkınmaya katkısını üç temel düzeyde değerlendirmek mümkündür⁵: (1) Üretim yapısının yüksek katma değerli sektörlerle kayması, (2) nitelikli istihdam artışı ve yerel iş gücü piyasalarının gelişimi, (3) bölgesel düzeyde sanayi altyapısının güçlendirilmesi ve eşitsizliklerin azaltılması. Ancak bu hedeflerin gerçekleşebilmesi, serbest bölgelerin yalnızca ihracat performansı üzerinden değil, aynı zamanda üretim girdilerinin niteliği, teknoloji yoğunluğu, DYY’nin sektörel dağılımı ve bölge-içi ekonomik bağlantılar gibi göstergelerle de değerlendirilmesini gerektirir.

Türkiye’de 2010–2024 dönemi boyunca faaliyet gösteren serbest bölgelerin dış ticaret hacmine, yatırım performansına, sektörel dağılımına ve KDZ’ye entegrasyon kapasitesine ilişkin göstergeler izleyen bölümlerde ampirik düzeyde analiz edilecektir. Bu analiz, kuramsal çerçevede ortaya konulan işlevlerin Türkiye bağlamında ne ölçüde hayata geçirilebildiğini ortaya koyacak; serbest bölgelerin ekonomik ve toplumsal kalkınmadaki yerini daha sağlıklı biçimde değerlendirmeye olanak tanıyacaktır.

İlk olarak “Türkiye’de Serbest Bölgelerin Dış Ticaret ve Yatırım Üzerindeki Etkileri” başlığı altında, serbest bölgelerin ticaret hacmine, yatırım çekme kapasitesine ve üretim yapısına etkileri incelenecektir. Ardından, “Türkiye Serbest Bölgelerinin Küresel Değer Zincirindeki

⁵Bu sınıflandırma Farole ve Akinci (2011), Madani (1999) ile UNCTAD (2023) tarafından vurgulanan ekonomik, sosyal ve bölgesel etkilerin yazar tarafından analitik olarak yeniden gruplandırılmasıyla oluşturulmuştur.

Konumu” başlıklı bölümde, Türkiye’nin bu zincirlerdeki yapısal pozisyonu değerlendirilerek serbest bölgelerin çok uluslu üretim ağlarına entegrasyondaki rolü tartışılacaktır. Üçüncü olarak, “Serbest Bölgelerde Uygulanan Vergi Teşvikleri ve Dış Ticaret Performansına Etkileri” başlığında, serbest bölgelerdeki vergisel muafiyetlerin dış ticareti ve yatırım ortamını nasıl şekillendirdiği analiz edilecektir. Son olarak, “Serbest Bölgelerin Türkiye Dış Ticareti Üzerindeki Etkisi” ve “Serbest Bölgelerin Türkiye İthalatındaki Yeri” başlıkları altında ise bu bölgelerin dış ticaret dengeleri üzerindeki etkileri istatistiksel veriler eşliğinde sunulacaktır. Böylece kuramsal çerçevede ortaya konulan işlevlerin, Türkiye özelinde ne ölçüde hayata geçirilebildiği ampirik veriler ışığında değerlendirilmiş olacaktır.

3. TÜRKİYE ÖRNEĞİ: SERBEST BÖLGELERİN EKONOMİK ETKİLERİ

Türkiye’de serbest bölgeler, yalnızca ihracat artışı sağlamakla sınırlı olmayan, çok boyutlu ekonomik ve toplumsal işlevler üstlenen kurumsal yapılara dönüşmüştür. Bu bölgeler, dışa açık büyüme stratejisinin mekânsal izdüşümleri olarak değerlendirildiğinde; sermaye çekme, teknoloji transferi, üretim kapasitesini artırma ve nitelikli istihdam yaratma gibi amaçları eşzamanlı olarak yerine getirmeyi hedefler. Serbest bölgeler, özellikle KDZ’ye entegrasyonun hızlandığı ve üretim coğrafyalarının yeniden şekillendiği 2010 sonrası dönemde, Türkiye’nin dış ticaret yapısında stratejik bir rol üstlenmiştir. Bu roller yalnızca makroekonomik göstergeler üzerinden değil, aynı zamanda bölgesel kalkınma, kurumsal dönüşüm ve sürdürülebilir üretim açısından da değerlendirilmektedir (Farole ve Akinci, 2011; UNCTAD, 2023).

Tablo 2. Türkiye Serbest Bölgelerine Ait Temel Göstergeler (2023-2024)

Gösterge	2024 Verisi	2023’e Göre Değişim
Toplam Serbest Bölge İhracatı	12,7 milyar USD	−%5,5
Serbest Bölge İthalatı	7,9 milyar USD	−%14,8
Serbest Bölge Dış Ticaret Fazlası	4,1 milyar USD	+0,9 milyar USD
İhracat/İthalat Karşılama Oranı (Serbest Bölgeler)	%152	↑ (2023’te %73)
Orta-ileri + Yüksek Teknoloji İhracat Payı (SB’lerde)	%56	↑ (2023’te %52,4)
Sanayi Ürünlerinin İhracat Payı (SB’ler)	%74	↑ (2023’te %71)
Serbest Bölge İstihdamı	96.436 kişi	↑ (2023’te %8,33)

Kaynak: Ticaret Bakanlığı 2024 Faaliyet Raporu, 2023 Faaliyet Raporu

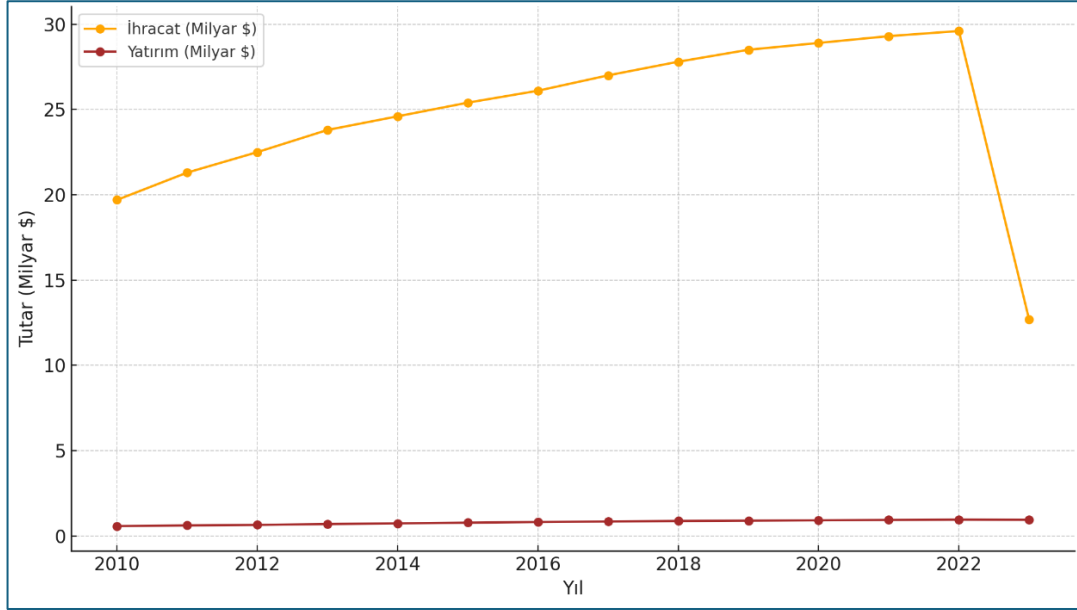
Bu bölümde Türkiye’deki serbest bölgelerin dış ticaret hacmi, DYY çekme kapasitesi, küresel üretim zincirleri içindeki yapısal konumu, uygulanan teşvik mekanizmaları, ithalat-ihracat dengeleri ve istihdam etkileri ayrı ayrı analiz edilecektir. 3.1 numaralı alt bölüm, serbest bölgelerin ticaret ve yatırım üzerindeki temel etkilerini değerlendirecek; 3.2’de Türkiye’nin bu bölgeler aracılığıyla KDZ içindeki konumu irdelenecektir. 3.3’te, serbest bölgelerde uygulanan vergi ve gümrük teşviklerinin dış ticaret performansı üzerindeki rolü analiz edilecek, 3.4 ve 3.5 alt başlıklarında ise bu bölgelerin Türkiye dış ticareti ve istihdam yapısı üzerindeki etkileri sayısal veriler eşliğinde tartışılacaktır. Böylece serbest bölgelerin Türkiye bağlamında hem ekonomik hem de sosyo-kurumsal etkileri bütüncül bir biçimde değerlendirilmiş olacaktır.

3.1. Türkiye’de Serbest Bölgelerin Dış Ticaret ve Yatırım Üzerindeki Etkileri

Türkiye’de serbest bölgeler, ihracata dayalı kalkınma stratejisinin önemli bir aracı olarak 1985 yılında yürürlüğe giren 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu ile kurumsal bir zemine oturtulmuştur. Bu bölgeler, yabancı ve yerli yatırımcılar için cazip teşvikler sunarak üretimi ihracat yönlü şekillendirmeyi, aynı zamanda da DYY çekmeyi hedeflemektedir. Özellikle

2000’li yıllardan itibaren küresel üretim süreçlerine entegrasyonun hızlanmasıyla birlikte, serbest bölgelerin dış ticaret ve yatırım üzerindeki işlevi daha da belirginleşmiştir.

2010–2023 döneminde serbest bölgelerde gerçekleşen ihracat ve yatırım tutarlarına ilişkin veriler, dikkat çekici bir farklılaşma göstermektedir. Grafik 1’e göre, 2010 yılında yaklaşık 19,7 milyar dolar seviyesinde olan toplam ihracat tutarı, 2023 itibarıyla 12,7 milyar dolara gerilemiştir. Buna karşın, yatırım tutarları aynı dönemde 580 milyon dolardan yaklaşık 950 milyon dolara yükselmiştir. Bu durum, serbest bölgelerin yatırım çekme kapasitesini koruduğunu, ancak ihracat performansında yapısal bir zayıflama yaşandığını ortaya koymaktadır.

Şekil 1. 2010–2023 Döneminde Türkiye Serbest Bölgelerinde İhracat ve Yatırım Tutarları (Milyon Dolar)⁶

Serbest bölgelerin Türkiye’nin toplam mal ihracatı içindeki payı ise 2023 yılında yaklaşık %5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye’nin toplam mal ihracatı 255,8 milyar dolar olarak dikkate alındığında, serbest bölgelerin dış ticaretteki ağırlığının görece azaldığı söylenebilir. Bu gerileme, küresel rekabet baskısı, üretim yapısındaki dönüşüm ve KDZ dinamiklerindeki yeniden yapılanma ile ilişkilidir.

Prebisch-Singer yaklaşımı çerçevesinde serbest bölgeler, çevre ekonomilerinin bozulan dış ticaret hadleri karşısında sanayi malları ihracatını artırma yoluyla emtia gelirlerindeki azalmayı telafi etmeye çalıştıkları alanlar olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, yatırım tutarındaki artış, sermaye ve teknoloji girdileri üzerinden sanayileşme hedefinin sürdüğünü; ihracattaki düşüş ise yapısal bağımlılıkların devam ettiğini ve dış talep daralmasının etkilerinin sürdüğünü göstermektedir. Kaplinsky’nin KDZ analizleri de bu yatırım-ihracat asimetrisini, katma değer yaratımındaki eşitsizlik ve teknoloji boşluğu ile açıklamaktadır.

Bu veriler ışığında, Türkiye’de serbest bölgelerin dış ticaret performansında zayıflama yaşanırken, yatırım açısından görece güçlü konumlarını korudukları görülmektedir. Bu durum,

⁶Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu, 2023

serbest bölgelerin kalkınma ve dış ticaret politikalarında yeniden konumlandırılması gerektiğine işaret etmektedir.

Aynı zamanda serbest bölgeler, yatırım kompozisyonunu çeşitlendirme ve yüksek teknolojiye dayalı üretim altyapısını güçlendirme potansiyeli taşımaktadır. 2023 yılı itibarıyla yatırım başvurularının önemli bir kısmı otomotiv yan sanayi, elektronik ve kimya sektörlerinde yoğunlaşmış olup, bu sektörler OECD sınıflamasına göre "orta-yüksek teknoloji" grubunda yer almaktadır (OECD, 2021; T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Bu üretim yoğunlaşması, KDZ literatüründe ülkelerin montaj aşamasından daha yüksek katma değerli pozisyonlara geçişinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Gereffi, 1999; Kaplinsky, 2000).

Ancak bu yatırımların niteliği ve sermaye bileşimi daha derinlemesine analiz edilmelidir. 2023 yılı itibarıyla yatırım projelerinin %41'i yabancı ortaklıdır ve büyük kısmı orta-düşük teknoloji sektörlerinde yoğunlaşmaktadır (BTGM, 2024). Bu tablo, teknoloji transferi kapasitesinin sınırlı olduğunu, yerli üretim yapısıyla entegrasyonun artırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

2010–2023 dönemi verileri, yatırım hacminde yaşanan artışın doğrudan ihracat artışına dönüşmediğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu ters korelasyon, yalnızca nicel göstergelerle değil; üretim yapısının niteliği, yerli girdi oranı ve ithal ara malı bağımlılığı gibi yapısal faktörlerle birlikte analiz edilmelidir. Ayrıca bazı firmaların düşük katma değerli üretimi tercih etmesi veya iç pazara yönelmesi de bu dengesizliğe katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, serbest bölgeler Türkiye'nin dış ticaretin serbestleştirilmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik politikalarının somut bir aracı olmaya devam etmektedir. Ancak bu etkinin sürdürülebilirliği, yalnızca ekonomik performansla değil, aynı zamanda çevresel ve dijital sürdürülebilirlik kriterleriyle de ilişkilidir. UNCTAD'ın 2023 tarihli Özel Ekonomik Bölgeler raporunda da vurgulandığı gibi, düşük karbonlu üretim, enerji verimliliği ve dijital geçiş uygulamaları serbest bölgelerin rekabetçiliğini belirleyecek ana unsurlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle, sonraki bölümde serbest bölgelerin sektörel ve mekânsal düzeyde geçirdiği dönüşüm ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

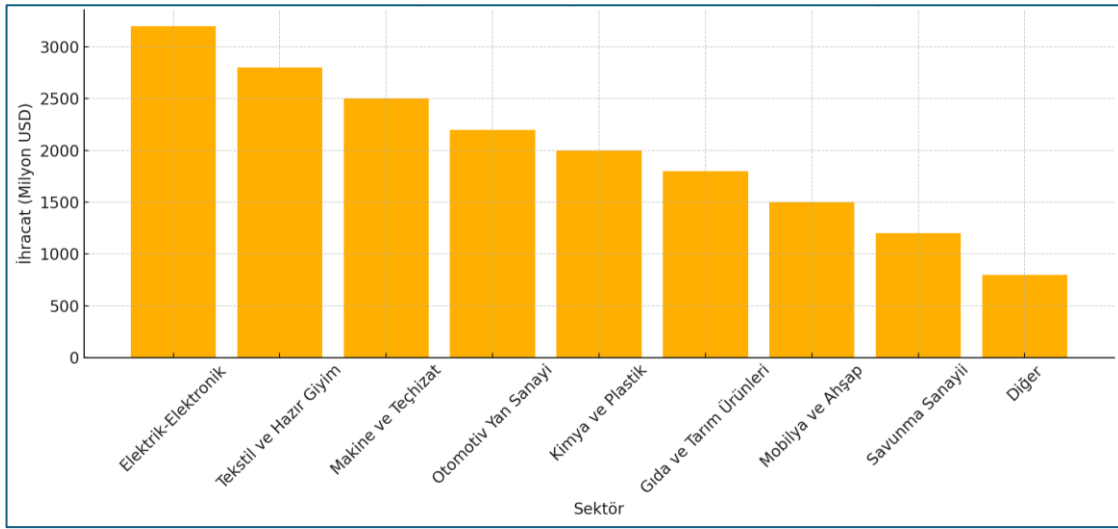
3.2. Türkiye Serbest Bölgelerinin Küresel Değer Zincirindeki Konumu

KDZ, üretim faaliyetlerinin tasarım, üretim, montaj ve pazarlama gibi farklı aşamalarının coğrafi olarak dağılmış biçimde gerçekleştirilmesini ifade eder. Bu kavram, uluslararası ticaretin yapısal dönüşümünü açıklamakta ve ülkelerin küresel üretim sistemlerine hangi aşamalarda, ne tür katkılarla katıldığını analiz etmeye olanak tanımaktadır (Gereffi, 1999). KDZ, yalnızca ticaretin hacmini değil, aynı zamanda üretim süreçlerindeki katma değerini hangi ülkede yaratıldığını da ortaya koyar. Bu yönüyle KDZ yaklaşımı, geleneksel ihracat-istihdam ilişkilerinin ötesinde, teknolojik yetkinlik, üretim yapısının niteliği ve dışa açıklığın biçimi gibi unsurları da analiz kapsamına alır (Kaplinsky, 2000).

Serbest bölgeler, bu ulusötesi üretim yapıları içerisinde GOÜ için KDZ'ye entegrasyonu kolaylaştırıcı kurumsal araçlar olarak ön plana çıkmaktadır. Sunduğu vergisel teşvikler, kolaylaştırılmış gümrük işlemleri ve esnek istihdam olanakları sayesinde serbest bölgeler, ÇUŞ'un tedarik zincirlerine entegrasyonunu hızlandırmakta ve ülkeye DYY girişini teşvik etmektedir (Farole ve Akinci, 2011). Türkiye'de serbest bölgeler, 1980 sonrası dönemde benimsenen dışa açık sanayileşme stratejisinin bir uzantısı olarak KDZ'ye katılımın mekânsal altyapısını oluşturmaktadır.

Ticaret Bakanlığı'na bağlı Serbest Bölgeler, Yurtdışı Yatırım ve Hizmetler Genel Müdürlüğü (BTGM) verilerine göre, Türkiye serbest bölgelerinde öne çıkan sektörler arasında elektrik-elektronik, otomotiv ve makine, tekstil ve kimya ürünleri yer almaktadır. Bu sektörler, küresel üretim ağlarında yüksek ithal girdi kullanımı, dış pazarlara doğrudan bağlantı ve çok uluslu üretici firmaların yoğunluğu gibi özellikleriyle KDZ'lerin tipik karakteristiklerini yansıtmaktadır.

Özellikle 2022 yılı itibarıyla, elektrik-elektronik sektörü Türkiye serbest bölgelerindeki toplam ihracatın yaklaşık %23'ünü oluşturarak en yüksek paya sahip olmuştur. Bu durum, söz konusu bölgelerin Avrupa pazarına yakınlığı nedeniyle montaj ve dağıtım merkezi olarak kullanıldığını göstermektedir. Elektrik-elektronik ürünlerin teknolojik bileşenleri genellikle yurt dışından temin edilmekte, Türkiye'de ara üretim veya montaj faaliyetleri yürütülmekte ve nihai ürünler yeniden ihraç edilmektedir. Bu yapı, Türkiye'nin KDZ içindeki pozisyonunun yüksek teknoloji tasarımları ve inovasyon süreçlerinden ziyade orta düzey üretim aşamalarına yoğunlaştığını göstermektedir.

Şekil 2. Türkiye Serbest Bölgelerinde KDZ'ye Katılım: Sektörel Dağılım (2022, % pay)⁷

Grafikte görüldüğü üzere, elektrik-elektronik sektörü %24'lük ihracat payı ile serbest bölgelerde en yüksek katılım oranına sahip sektördür. Bunu sırasıyla otomotiv ve makine (%17), tekstil ve hazır giyim (%14), kimya (%11) ve diğer sektörler izlemektedir⁸. Elektrik-elektronik sektörünün yüksek ihracat performansını açıklayan temel nedenler şunlardır:

- **Teknoloji Odaklı Yatırımların Yoğunluğu:** Serbest bölgeler, yüksek teknolojiye dayalı üretim yapan firmalar için altyapı ve teşvik açısından cazip alanlardır. Savunma elektroniği, otomasyon ve bilgi teknolojileri gibi alt sektörlerde faaliyet gösteren firmalar, serbest bölgelerde kümelenmiştir.

⁷Kaynak: Ticaret Bakanlığı, BTGM Serbest Bölgeler Dairesi Başkanlığı, 2023; yazarın görselleştirmesi.

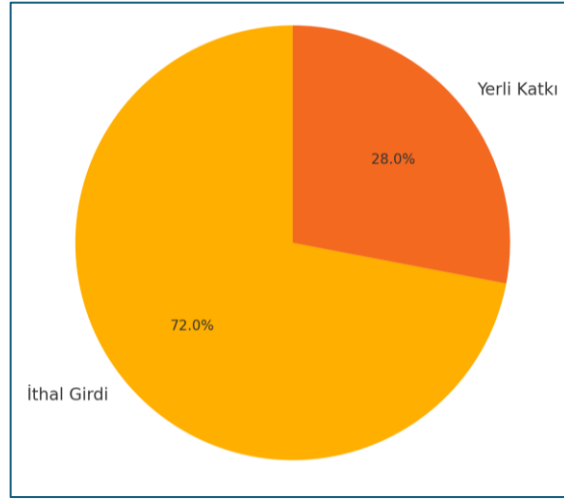
⁸Diğer sektörler başlığı altında ise gıda işleme, lojistik, ambalaj ve plastik sanayi gibi düşük ve orta-düşük teknoloji segmentlerine ait faaliyetler yer almaktadır. Bu sektörler, bölgesel istihdam açısından önemli olmakla birlikte KDZ içinde sınırlı teknoloji yoğunluklarına sahiptir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023).

- İthal Girdi Kullanımının Kolaylaştırılması: Elektrik-elektronik sektörü ithal ara malı kullanımına yüksek düzeyde bağımlıdır. Serbest bölgelerde ithalat işlemlerine yönelik vergi ve KDV muafiyetleri bu firmalar için maliyet avantajı sağlamaktadır.
- Uluslararası Firmaların Konumlanması: DESBAŞ, ESBAŞ ve Mersin gibi bölgelerde uluslararası firmaların üretim üsleri bulunmaktadır. Bu firmalar, hem yerel hem de Avrupa pazarlarına yönelik üretim yaparak KDZ'nin önemli halkalarını oluşturmaktadır.
- KDZ'ye Entegrasyon: Sektörde faaliyet gösteren firmalar, uluslararası OEM'lere üretim yapan tedarikçi pozisyonundadır. Bu konum, yüksek katma değerli ürünlerin doğrudan ihracatını artırmakta ve Türkiye'nin KDZ'deki konumunu güçlendirmektedir.
- Altyapı ve Lojistik Avantajları: Elektrik-elektronik ürünlerin lojistik hassasiyetleri göz önüne alındığında, limanlara yakınlık, modern altyapı ve hızlı gümrük işlemleri gibi avantajlar serbest bölgeleri cazip kılmaktadır.

Sonuç olarak, serbest bölgelerin sektörel dağılımı ve ihracat profili Türkiye'nin KDZ içindeki yapısal pozisyonunun analizinde kritik rol oynamaktadır. Politika yapıcılarının bu bölgeleri yalnızca ihracat teşviki sağlayan alanlar olarak değil, aynı zamanda teknolojik sıçrama, yerli üretim kapasitesinin artırılması ve küresel zincirde yukarıya tırmanma stratejileri açısından da değerlendirmeleri gerekmektedir. Bu nedenle, serbest bölgelerde yalnızca ihracata değil, aynı zamanda yerli tasarım, mühendislik ve AR-GE altyapısına dayalı üretimin teşvik edilmesi, KDZ içinde yukarı yönlü konumlanma açısından kritik önemdedir (Kaplinsky, 2000). Türkiye'nin ise bu pozisyonundan ileriye geçebilmesi için AR-GE harcamalarının artırılması, üniversite-sanayi iş birliklerinin yaygınlaştırılması ve teknoloji yoğun yerli tedarik zincirlerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

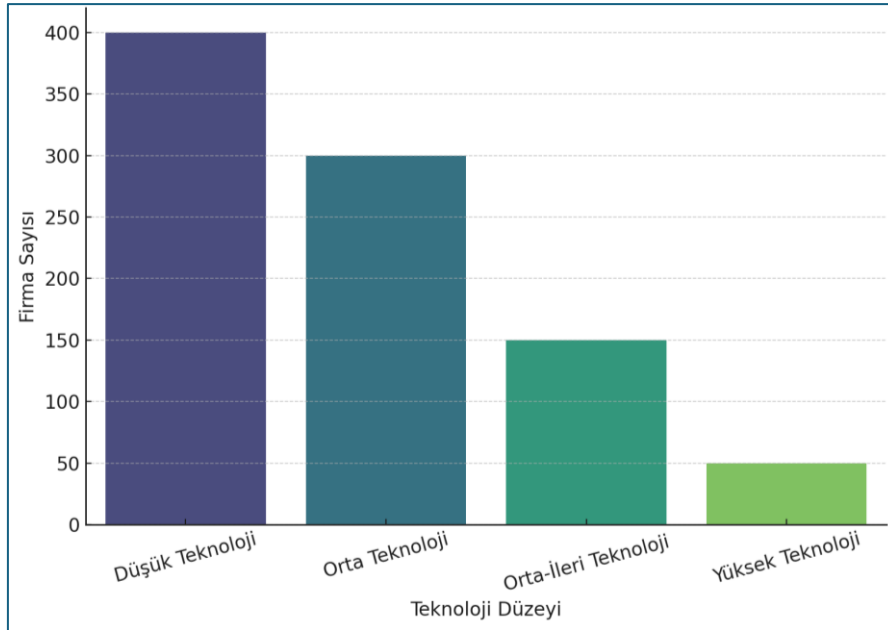
Serbest bölgeler, yalnızca ihracat hacmini artıran yapılar değil, aynı zamanda üretim sistemlerinin mekânsal olarak yeniden yapılandığı, sektörel uzmanlaşmanın teşvik edildiği ve KDZ ile entegrasyonun kolaylaştırıldığı stratejik alanlardır. Ancak Türkiye özelinde, bu yapıların KDZ içindeki pozisyonları henüz yukarı yönlü bir hareketlilikle taçlandırılmamıştır. Bunun temel nedeni, serbest bölgelerde hâkim olan düşük ve orta teknolojiye dayalı üretim yapısıdır. Bu yapı, hem katma değer üretimini sınırlamakta hem de küresel üretim ağlarında daha ileri pozisyonlara geçişi zorlaştırmaktadır (UNIDO, 2020).

Grafik 3'te gösterildiği üzere, Türkiye serbest bölgelerinde üretimin yaklaşık %72'si ithal ara mallarına dayanmaktadır. Yerli katma değer oranının düşüklüğü, montaj temelli üretim modelinin hâlâ baskın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, KDZ içerisinde yukarı yönlü hareketliliği sınırlandıran en temel yapısal engellerden biridir.

Şekil 3. Türkiye Serbest Bölgelerinde İthal Girdi- Yerli Katkı Oranı (%), 2022⁹

Yerli katkının bu denli sınırlı olması, Türkiye'nin KDZ içindeki konumunu daha çok düşük katma değerli üretim ve montaj ağırlıklı faaliyetlerle sınırlandırmakta; teknolojik geçiş süreçlerini zayıflatmaktadır. Bu çerçevede UNIDO'nun "industrial upgrading" yaklaşımı kritik bir değerlendirme çerçevesi sunar. Bu yaklaşıma göre, ülkelerin KDZ içinde yukarı çıkabilmesi için üretim süreçlerini yalnızca ölçek değil, teknoloji yoğunluğu bakımından da dönüştürmeleri gerekmektedir (UNIDO, 2020).

Şekil 4. Türkiye Serbest Bölgelerinde Firmaların Teknoloji Düzeyine Göre Dağılımı (%), 2023¹⁰

Bu bağlamda, Grafik 4 Türkiye serbest bölgelerinde faaliyet gösteren firmaların teknoloji düzeylerine göre dağılımını sunmaktadır. Düşük ve orta teknoloji düzeyine sahip firmaların

⁹İthal Girdi - Yerli Katkı Oranı: Serbest bölgelerde üretimin %72 oranında ithal girdilere dayalı olduğu varsayımıyla, yerli katma değer üretiminin düşük olduğu ve KDZ içinde yukarı tırmanmayı zorlaştıran bir bağımlılık ilişkisi ortaya konmaktadır. Kaynak: UNCTAD, (2023), WIR (2023).

¹⁰Kaynak: UNIDO, (2020), STI Policies, (2023).

toplamın %83'ünü oluşturduğu görülmektedir. Bu yapı, hem KDZ içi hareketliliği hem de uzun vadeli yapısal dönüşüm potansiyelini sınırlamaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'deki serbest bölgeler, KDZ ile entegrasyon açısından mekânsal ve lojistik avantajlar sağlasa da, üretim yapısının teknoloji düzeyi, yerli katkı oranı ve sektörlerin geçiş kapasitesi açısından hâlâ yapısal kısıtlarla karşı karşıyadır. Bu nedenle, yüksek katma değerli üretime geçiş hedefleniyorsa, serbest bölgelerdeki sanayi profili niteliksel olarak yeniden yapılandırılmalı; teknoloji geliştirme, yerli tedarik zinciri oluşturma ve kurumsal kapasite artırımı gibi stratejiler bütüncül bir politika çerçevesiyle desteklenmelidir.

3.3. Serbest Bölgelerde Uygulanan Vergi Teşvikleri ve Dış Ticaret Performansına Etkileri

Türkiye'de serbest bölgeler, ihracat odaklı büyüme stratejisinin temel araçlarından biri olarak yapılandırılmış ve bu bölgelerde uygulanan çeşitli vergisel teşvik mekanizmalarıyla dış ticaret performansının artırılması hedeflenmiştir. 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu ve ilgili yönetmelik çerçevesinde uygulanan bu teşvikler, üretim ve ihracat yapan firmalara çeşitli muafiyet ve istisnalar sunarak rekabetçiliklerini artırmayı amaçlamaktadır.

Öncelikle, serbest bölgelerde üretim faaliyeti yürüten kullanıcıların elde ettiği kazançlar kurumlar vergisinden istisna tutulmaktadır (3218 sayılı Kanun, md. 6). Bu düzenleme, özellikle dış pazarlara yönelik üretim gerçekleştiren firmalar açısından önemli bir maliyet avantajı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, üretim yapan kullanıcıların istihdam ettikleri personele ödenen ücretler üzerinden gelir vergisi stopajı muafiyeti uygulanmakta, bu sayede firmaların işgücü maliyetleri düşmektedir. Ayrıca, serbest bölgelere giren mallar için Katma Değer Vergisi (KDV) ve gümrük vergisi muafiyetleri tanınarak ithal girdi kullanımında önemli kolaylıklar sunulmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Bu kapsamda uygulanan teşvik mekanizmaları, 2023 yılında Türkiye serbest bölgelerinden yapılan toplam ihracatın 12,7 milyar dolara ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır (Ticaret Bakanlığı, 2024). Elektrik-elektronik, otomotiv ve kimya gibi sektörler bu ihracatın büyük bölümünü oluştururken, özellikle katma değeri yüksek gibi görünen bu sektörlerde dahi yerli katkı oranlarının sınırlı kaldığı gözlemlenmektedir. UNCTAD'ın 2023 raporuna ve BTGM'nin tahminlerine göre, Türkiye serbest bölgelerinde yerli katma değer oranı genellikle %28–35 bandında seyretmektedir (UNCTAD, 2023).

Bu bulgular, vergi teşviklerinin ihracat hacmini artırma konusunda başarılı olsa da, net katma değer üretimi açısından aynı oranda etkili olmadığını göstermektedir. Özellikle yüksek ithal girdi oranına dayalı montaj faaliyetlerinin yaygın olduğu sektörlerde, dış ticaret artışının üretim yapısının kalitesine doğrudan yansımadağı anlaşılmaktadır. Bu durum, KDZ'ye entegrasyonun sadece sayısal değil, yapısal boyutlarda da değerlendirilmesini gerektirmektedir (Kaplinsky, 2000).

Bu çerçevede, serbest bölgelerin sağladığı teşviklerin sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu hale getirilmesi önem kazanmaktadır. Politika yapıcılar, teşviklerin yalnızca ihracat hacmine değil, yerli üretim kapasitesine, teknolojik yoğunluğa ve AR-GE faaliyetlerine yönlendirilmesini sağlayacak şekilde yenilenmesi gerekmektedir. Örneğin, kurumlar vergisi istisnasının yalnızca belirli bir oranda yerli girdi kullanan veya AR-GE faaliyeti gerçekleştiren firmalarla sınırlandırılması, katma değerın millileştirilmesi açısından etkili olabilir. Ayrıca, teşviklerden yararlanan firmaların ihracat performanslarındaki değişimlerin izlenmesi, uygulanan politikaların etkinliğinin nesnel olarak değerlendirilmesine olanak sağlayacaktır.

Sonuç olarak, vergi teşvikleri serbest bölgelerde dış ticaret hacmini artırmakta etkili olmuş, ancak bu performansın yapısal niteliği açısından karmaşık sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, serbest bölgelerdeki vergi teşvikleri, ihracatçı sayısının artışıyla birlikte yerli teknolojik üretim kapasitesinin güçlendirilmesini hedefleyen daha seçici ve performans odaklı bir yapıya kavuşturulmalıdır.

Tablo 3. Serbest Bölgelerde Vergi Teşvikleri ve Dış Ticaret Göstergeleri (2023)

Gösterge	Açıklama	Kaynak
Toplam İhracat Tutarı	12,7 milyar USD	Ticaret Bakanlığı (2024)
Yerli Katma Değer Oranı	%28–35 bandı	UNCTAD (2023); BTGM tahmini ¹¹
Kurumlar Vergisi İstisnası	Üretim yapan firmalara uygulanıyor	3218 sayılı Kanun, md. 6
Stopaj İstisnası	Üretim yapan firmalarda çalışan personelin ücretine uygulanıyor	Ticaret Bakanlığı (2024)
KDV ve Gümrük Vergisi Muafiyeti	Serbest bölgelere giren mallara uygulanıyor	Ticaret Bakanlığı (2024)
Katma Değeri Yüksek Sektörlerin Payı	Elektrik-elektronik, otomotiv, kimya sektörleri ~%45	UNCTAD (2023)

3.4. Serbest Bölgelerin Türkiye Dış Ticareti Üzerindeki Etkisi

Serbest bölgeler, dış ticaretin gelişimine çok yönlü katkılar sunmaktadır. Bu bölgelerde uygulanan kolaylaştırılmış idari süreçler, ticaretin daha hızlı ve düşük maliyetle gerçekleştirilmesini mümkün kılar. Bu durum, işletmelerin küresel piyasalardaki fiyat dalgalanmalarına daha esnek şekilde yanıt vermelerini ve ihracat süreçlerini hızlandırmalarını sağlar (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Aynı zamanda yabancı yatırımlar aracılığıyla ülkeye giren yeni teknolojiler, üretim kapasitesini ve ürün çeşitliliğini artırarak hem ithalat ikamesine hem de ihracat hacminin büyümesine olanak tanır (UNCTAD, 2023). Serbest bölgeler ile entegre çalışan yerli tedarikçiler için bu yapılar yeni pazar erişim imkânları sunarken, döviz girdisi sayesinde genel ekonomik canlılık da artmaktadır (TÜİK, 2024). Özellikle girdi maliyetlerinin düşmesi, üretim süreçlerini teşvik ederek bölgelerdeki ihracat kapasitesinin daha da genişlemesine zemin hazırlar. Bu gelişmeler, zamanla bölgesel düzeyde ekonomik hareketliliği artırmakta ve dış ticaretin ülke ekonomisindeki rolünü güçlendirmektedir (Tuncer, 2017).

Tablo 4. Türkiye ve Serbest Bölgeler: İhracat ve İthalat Verileri (2010–2024)

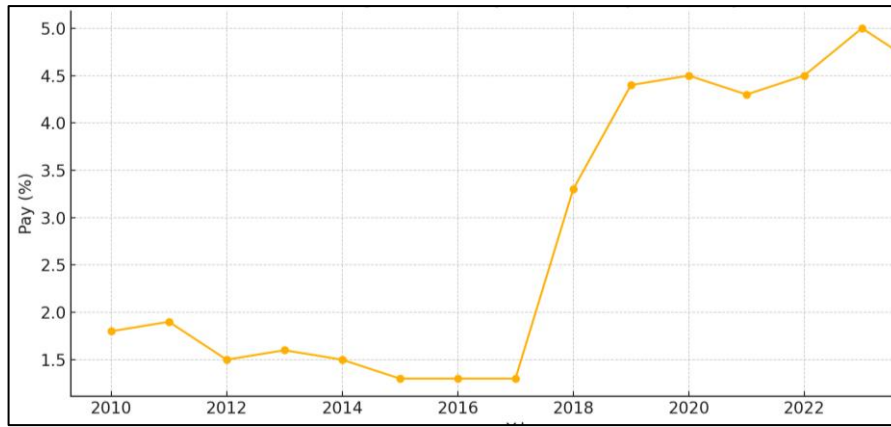
Yıl	Türkiye İhracat (Milyar \$)	Türkiye İthalat (Milyar \$)	Serbest Bölgeler İhracat (Milyar \$)	Serbest Bölgeler İthalat (Milyar \$)
2010	113,9	185,5	2,1	0,9
2011	134,9	240,8	2,5	1,0
2012	152,5	236,5	2,3	1,0
2013	151,8	251,7	2,4	1,3
2014	157,6	242,2	2,3	1,3
2015	143,8	207,2	1,9	1,2

¹¹Yerli katma değer oranına ilişkin doğrudan serbest bölge verileri bulunmadığından, bu çalışmada kullanılan %28–35 aralığı analitik bir tahmin niteliğindedir. Tahmin, UNCTAD'ın *World Investment Report 2023*'te geliştirmekte olan ülkelerdeki özel ekonomik bölgeler için sunduğu yerli katkı oranlarına ilişkin bulgulara (UNCTAD, 2023, s. 92), OECD TiVA veri setinde Türkiye ihracatının yerli katma değer içeriğine ve Ticaret Bakanlığı ile BTGM raporlarında vurgulanan ithal girdi bağımlılığına dayanmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin küresel değer zincirlerindeki konumuna ilişkin ampirik çalışmalar da bu değerlendirmeyi desteklemektedir (Erkan, 2022).

2016	157,0	198,6	2,0	1,4
2017	168,0	223,0	2,2	1,3
2018	177,2	231,2	5,9	8,5
2019	180,8	210,3	8,0	11,7
2020	169,5	219,4	7,7	14,4
2021	225,4	271,4	9,8	14,8
2022	254,2	363,7	11,4	21,4
2023	255,8	361,8	12,7	18,2
2024	261,9	344,0	12,0	15,7

Kaynak: Ticaret Bakanlığı (2023); TÜİK (2024); UNCTAD (2023)

2010–2024 dönemine ait dış ticaret verileri, Türkiye genelindeki performans ile serbest bölgelerde gerçekleşen ihracat ve ithalat hacimlerini karşılaştırmalı olarak sunmaktadır (Tablo 4). Veriler, serbest bölgelerin Türkiye’nin toplam dış ticaretindeki payını yıllar içinde nasıl geliştirdiğini göstermektedir. 2018 sonrası dönemde hem ihracat hem de ithalat tarafında belirgin bir ivmelenme yaşandığı dikkat çekmektedir. Bu artış, sadece konjonktürel değil, aynı zamanda COVID-19 pandemisi ve küresel tedarik zinciri krizleri sonrasında Türkiye’nin sahip olduğu coğrafi ve lojistik avantajların bir yansımasıdır. Özellikle 2020 sonrası dönemde ithalatın ihracatı aşması, serbest bölgelerin net ihracatçı yapısının zayıfladığını ve ithalata dayalı üretim modelinin güçlendiğini göstermektedir. 2023 yılında serbest bölgelerden yapılan ihracat 12,7 milyar dolar olurken, ithalat 18,2 milyar dolara ulaşmıştır. Bu eğilim, KDZ’ye entegrasyonun yalnızca dış ticaret hacmine dayalı olarak değil, yerli katma değer, ithalat bağımlılığı ve üretim yapısının niteliği gibi yapısal unsurlar temelinde de değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir (Kaplinsky, 2000).

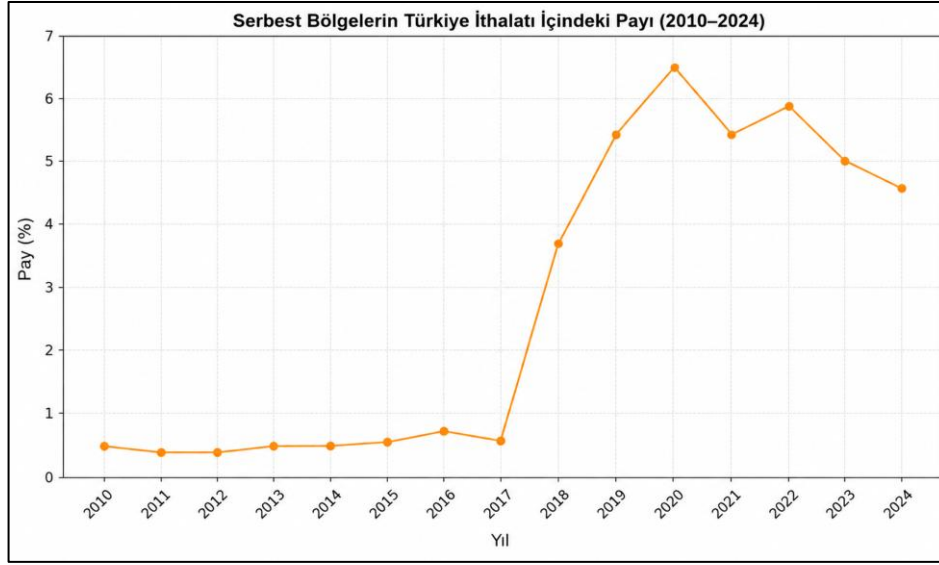

Şekil 5. Serbest Bölgelerin Türkiye İhracatı İçindeki Payı (%)¹²

Serbest bölgelerin Türkiye’nin toplam ihracatı içindeki payı, 2010 yılında %1,8 düzeyindeyken, 2017’ye kadar kademeli bir düşüşle %1,3 seviyesine gerilemiştir (Grafik 5). Bu gerileme, öncelikle döviz kuru istikrarsızlığı, artan iç piyasa maliyetleri ve küresel rekabet baskısı altında faaliyet gösteren firmaların dış pazarlara erişiminde yaşadığı zorluklardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca serbest bölgelerde faaliyet gösteren bazı uluslararası firmaların, üretim merkezlerini daha düşük maliyetli ülkelere taşıması da bu dönemdeki düşüşte belirleyici rol oynamıştır (Ticaret Bakanlığı, 2019). Bu eğilim, Prebisch-Singer hipotezi çerçevesinde, çevre ekonomilerin ticaret hadleri aleyhine işleyen yapısal dezavantajlarıyla da örtüşmektedir.

¹²Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Dış Ticaret İstatistikleri (2010–2024); Ticaret Bakanlığı Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü (BTGM), 2024 Verileri.

2020 yılı itibarıyla ise serbest bölgelerin ihracattaki payında dikkat çekici bir sıçrama yaşanmış ve bu oran %4,5'e ulaşmıştır. COVID-19 pandemisinin neden olduğu küresel tedarik zinciri kırılmaları, Türkiye'nin jeostratejik konumunu yeniden avantajlı hale getirmiş; serbest bölgeler, dış pazarlara hızlı erişim sağlayan üretim üsleri olarak öne çıkmıştır. Bu süreçte uygulanan vergi teşvikleri, sadeleştirilmiş gümrük işlemleri ve döviz kazandırıcı faaliyetler gibi unsurlar, ihracat artışını desteklemiştir (UNCTAD, 2021; ESBAŞ, 2023). 2023 yılında ihracat payı %5'e ulaşırken, 2024'te %4,6'ya gerileyerek kısmi bir düzeltme yaşamıştır. Bu dalgalanma, KDZ literatüründe sıklıkla tartışılan “şok sonrası yeniden yapılanma” olgusuyla örtüşmekte ve artışın sürdürülebilirliği konusunda soru işaretleri doğurmaktadır. Gereffi (2018) ve Kaplinsky (2000) gibi araştırmacıların da vurguladığı üzere, KDZ'ye entegrasyonun kalıcı ve yapısal bir faydaya dönüşebilmesi için yalnızca dış ticaret hacmine değil, üretim deseni, yerli katkı oranı ve teknoloji yoğunluğuna da odaklanılması gerekmektedir.

Şekil 6. Serbest Bölgelerin Türkiye İthalatı İçindeki Payı (%)¹³

Serbest bölgelerin Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki payı, 2010–2017 döneminde oldukça sınırlı kalmış ve %0,5 ile %0,7 bandında seyretmiştir (Grafik 6). Bu sınırlı oran, serbest bölgelerin üretim odaklı işleyiş yapısı gereği ithalata doğrudan değil, dolaylı olarak katıldığını göstermektedir. Ancak 2018 yılı sonrasında dikkat çekici bir eğilim değişikliği yaşanmış, 2020 yılında ithalatın payı %6,5 ile zirveye ulaşmıştır. Bu artış, bir yandan COVID-19 kaynaklı küresel tedarik zinciri kırılmalarının Türkiye'ye sağladığı geçici avantajlarla açıklanırken; diğer yandan serbest bölgelerde faaliyet gösteren firmaların yüksek oranlı ithal ara malı kullanma eğilimleriyle de doğrudan ilişkilidir. BTGM'nin (2023) verileri, bu dönemde sadeleştirilmiş gümrük işlemleri ve lojistik esneklik gibi faktörlerin Türkiye'yi alternatif üretim merkezi haline getirdiğini göstermektedir.

Serbest bölgelerin Türkiye toplam ithalatı içindeki payı incelendiğinde, özellikle 2018 sonrasında belirgin bir yükseliş eğilimi gözlenmektedir. 2010 yılında yaklaşık %0,5 düzeyinde olan pay, 2018 sonrasında hızla artarak 2020 yılında %6,5 seviyesine ulaşmış, takip eden yıllarda ise yüksek düzeyini korumuştur. 2023 ve 2024 yıllarında serbest bölgelerin Türkiye toplam ithalatı içindeki payı yaklaşık %5 düzeyinde seyretmiştir. Bu görünüm, serbest bölgelerde gerçekleştirilen üretim faaliyetlerinde ithal girdilerin önemli bir yer tutmaya devam

¹³Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Dış Ticaret İstatistikleri (2010–2024); Ticaret Bakanlığı Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü (BTGM), 2024 Verileri.

ettiğine işaret etmektedir. Özellikle ihracata yönelik üretim yapan firmaların küresel tedarik zincirlerine entegrasyonu, ara malı ve yatırım malı ithalatını artıran temel unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, ithal girdi kullanımının düzeyi ve sürekliliği konusunda daha kesin sonuçlara ulaşılabilmesi için sektör bazında ayrıntılı girdi-çıkı analizlerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenle serbest bölgelerin dış ticaret performansı değerlendirilirken yalnızca ihracat hacmine değil, üretimde kullanılan girdilerin niteliğine ve yerli katma değer oluşturma kapasitesine de odaklanılması gerekmektedir.

3.5. Serbest Bölgelerin Türkiye İstihdamındaki Yeri

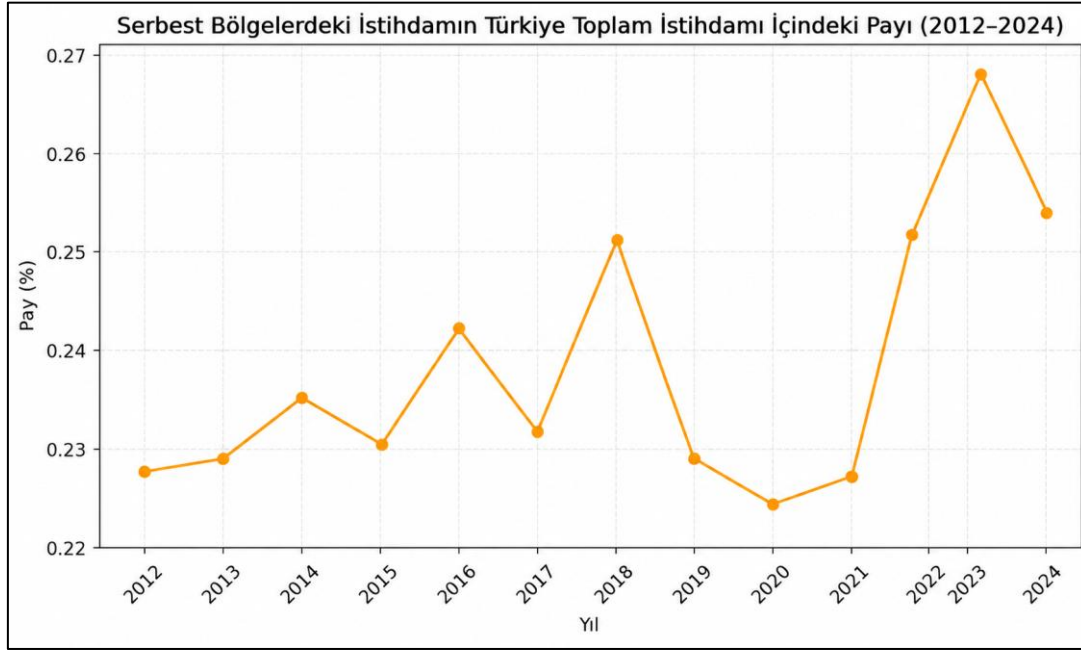
Serbest bölgeler, yalnızca ticaret hacmi açısından değil, aynı zamanda istihdam yaratma kapasiteleriyle de ekonomik kalkınmaya katkı sağlayan özel ekonomik alanlar olarak öne çıkmaktadır. Tablo 5'te görüldüğü üzere Türkiye'deki serbest bölgelerde istihdam edilen kişi sayısı, 2012–2024 döneminde genel olarak artış eğilimi göstermiştir. 2012 yılında 55.938 olan toplam istihdam, 2024 yılı itibarıyla 96.436 kişiye ulaşmıştır. Bununla birlikte, 2024 yılında bir önceki yıla göre sınırlı bir gerileme yaşanmıştır. Bu gelişme, serbest bölgelerin üretim, ihracat ve yatırım faaliyetleri çerçevesinde genişleyen ekonomik yapısının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu büyüme, Türkiye'nin toplam istihdam hacmi içindeki pay açısından daha sınırlı kalmıştır. Nitekim serbest bölgelerin toplam istihdam içindeki payı 2012 yılında %0,228 iken, 2024 yılında %0,254 düzeyine yükselmiştir. Yaklaşık on iki yıllık dönemde gerçekleşen 0,026 puanlık artış, serbest bölgelerin toplam istihdam üzerindeki etkisinin görece sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, serbest bölgelerin kitlesel istihdam yaratmaktan ziyade ihracat, üretim ve teknoloji odaklı faaliyetlerde uzmanlaşmış işgücü oluşturma işleviyle öne çıktığına işaret etmektedir.

Tablo 5. 2012-2024 Arası Serbest Bölge ve Türkiye İstihdam Verileri

Yıl	Toplam Serbest Bölge İstihdamı (Bin Kişi) (a)	Türkiye İstihdamı (Bin Kişi) (b)	Serbest Bölge İstihdamının Toplam İstihdam İçindeki Payı (a/b)
2012	55.938	24.486	0,228
2013	57.010	24.882	0,229
2014	61.505	26.192	0,235
2015	62.234	26.978	0,231
2016	66.095	27.266	0,242
2017	66.984	28.894	0,232
2018	70.808	28.237	0,251
2019	73.142	32.000	0,229
2020	74.214	33.000	0,225
2021	79.553	35.000	0,227
2022	91.303	36.200	0,252
2023	99.023	37.000	0,268
2024	96.436	38.000	0,254

Kaynak: Ticaret Bakanlığı (2024)

2020 sonrası dönemde Türkiye'nin Avrupa'ya yakınlığı, düşük lojistik maliyetleri ve esnek üretim altyapısı nedeniyle serbest bölgeler yeniden yatırım ve montaj merkezi haline gelmiştir. Pandemi sonrası dönemde küresel tedarik zincirlerinde yaşanan yeniden yapılanma, Türkiye'nin jeostratejik avantajları ile birleşerek serbest bölgelerdeki istihdam artışını tetiklemiştir. Bu artış, yalnızca ihracat hacmi açısından değil, aynı zamanda işgücü talebi ve bölgesel kalkınma açısından da serbest bölgelerin önemini artırmıştır.

Şekil 7. Serbest Bölgelerdeki İstihdamın Türkiye Toplam İstihdamı İçindeki Payı (2012–2024)¹⁴

Ancak bu gelişmelerin istihdam niteliği açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. ILO’nun 2020 raporuna göre Türkiye serbest bölgelerinde kadın istihdam oranı %23 düzeyinde kalmakta, çalışanların büyük bölümü kayıt dışı ve sendikası pozisyonlarda yer almaktadır. UNCTAD (2023) da serbest bölgelerde iş güvencesi, sosyal koruma ve toplu pazarlık haklarının zayıf olduğuna dikkat çekmektedir. Bu durum, serbest bölgelerdeki istihdam artışlarının yalnızca sayısal değil, sosyal sürdürülebilirlik açısından da ele alınmasını gerektirmektedir.

COVID-19 pandemisi sonrası süreçte serbest bölgeler, Türkiye ekonomisinde istihdam yaratma bakımından görece bir direnç göstermiştir. 2019’da 74.214 olan toplam istihdam, 2020’de %7,19 artarak 79.553 kişiye ulaşmıştır. Bu artış, serbest bölgelerdeki üretim esnekliği, vergi ve gümrük teşvikleri ile firmaların faaliyetlerini sürdürmeye devam etmesiyle açıklanabilir. Aynı dönemde ticaret hacmi de 2019’daki 19,6 milyar dolardan 2020’de 22,1 milyar dolara yükselmiş, bu da istihdam artışının ekonomik temellerini güçlendirmiştir.

Vergi muafiyetleri, gümrük kolaylıkları, arsa tahsis ve bürokratik işlemlerdeki sadeleştirmeler, özellikle kriz koşullarında yatırım ortamını cazip hale getirmiştir. Bu uygulamalar sayesinde firmalar hem mevcut istihdamı koruyabilmiş hem de yeni istihdam alanları yaratabilmiştir. Bu bağlamda serbest bölgeler, yalnızca ticaret değil, aynı zamanda krizlere dirençli istihdam stratejilerinin de merkezinde yer almaktadır.

Türkiye’deki serbest bölgelerin istihdam yaratmadaki potansiyeli, bölgesel düzeyde önemli farklılıklar göstermektedir. İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi, Ege Serbest Bölgesi, İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölgesi gibi merkezlerde 2017’den itibaren yüksek istihdam seviyeleri görülürken; 2020 sonrası Kocaeli, Mersin, Kayseri, Gaziantep gibi yeni üretim merkezlerinde de anlamlı artışlar kaydedilmiştir. Örneğin, Kocaeli Serbest Bölgesi’nde 2020 yılında istihdam %91,49, Denizli’de ise %142,42 oranında artmıştır.

¹⁴Kaynak: Ticaret Bakanlığı, Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü İstatistikleri (2024); TÜİK, İşgücü İstatistikleri (2024) kaynaklarında veriler derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 6. Serbest Bölgelerde Bölgesel İstihdam Dağılımı (2017–2024)

Bölgeler	2017 Yılı Serbest Bölge İstihdamı	2017 Oran (%)	2018 Yılı Serbest Bölge İstihdamı	2018 Oran (%)	2019 İstihdam	2020 İstihdam	2021 İstihdam	2022 İstihdam	2023 İstihdam	2024 İstihdam
0 İstanbul Endüstri ve Ticaret	19634	69	18707	65	19100	19500	20000	20500	21000	21500
1 Ege	10073	36	9937	34	10250	10400	10600	10800	11000	11200
2 İstanbul Atatürk Havalimanı	8075	36	10376	36	10650	10900	11100	11300	11500	11700
3 Mersin	4022	14	4526	15	4600	4700	4800	4900	4950	5000
4 İstanbul Trakya	6334	22	6335	22	6400	6450	6500	6550	6600	6650
5 Bursa	1580	5	1445	5	1500	1525	1550	1575	1600	1625
6 Avrupa	1381	5	1469	5	1495	1500	1510	1525	1540	1555
7 Antalya	4228	14	4094	14	4200	4300	4350	4400	4450	4500
8 Kocaeli	4096	15	4596	15	4700	4750	4780	4800	4820	4850
9 Kayseri	2197	12	2397	12	2450	2500	2550	2600	2650	2700
10 İzmir	2349	8	2397	8	2450	2480	2520	2550	2580	2610
11 Samsun	1282	4	1347	4	1375	1400	1425	1450	1475	1500
12 Adana-Yumurtalık	1267	4	1300	4	1350	1370	1390	1410	1430	1450
13 Gaziantep	439	1	354	1	365	370	375	380	385	390
14 TÜBİTAK-MA M Tec.	136	0.0005	168	0.0005	170	172	174	176	178	180
15 Trabzon	49	0.0001	54	0.0001	56	58	60	62	64	66
16 Denizli	45	0.0001	45	0.0001	48	50	52	54	56	58
17 Rize	5	1E-05	0	1E-05	5	5	5	5	5	5

Kaynak: Ticaret Bakanlığı (2024)

Bu bölgesel artışların temelinde altyapı yatırımları, üretim yapılarının değişimi ve yatırım teşviklerinin bölgelere göre farklılaşması yer almaktadır. Ancak bu artışın niteliği, yani istihdam edilenlerin sektörel dağılımı, eğitim düzeyi ve mesleki becerileri hakkında detaylı veri sınırlıdır. ILO ve UNCTAD gibi kuruluşlara göre serbest bölgelerdeki iş gücü çoğunlukla düşük ücretli, vasıfsız ve sendikasıız profillerden oluşmaktadır. Kadın emeği, genç iş gücü ve kayıt dışı istihdamın yaygınlığı ise serbest bölgelerin yalnızca ekonomik büyümeye değil, aynı zamanda gelir eşitsizliği ve toplumsal farklılaşmaya da etkide bulunduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, 2020 sonrası dönemde Türkiye'deki serbest bölgelerde istihdam artışı gözlemlenmiştir. Bu artış, pandemi koşullarına adaptasyon, lojistik avantajlar, teşvik sistemleri ve bölgesel üretim dinamiklerinin bir araya gelmesiyle mümkün olmuştur. Ancak niceliksel artış kadar, istihdamın sosyal niteliği ve sürdürülebilirliği de kalkınma politikalarının odağında yer almalıdır. Serbest bölgeler, dış ticaretin yanı sıra istihdam politikaları açısından da stratejik önemdeki alanlardır.

3.6. Serbest Bölgelerin Kurumsal, Hukuki ve Uyum Boyutu

Türkiye’de serbest bölgelerin kurumsal ve yönetsimsel yapısı, 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu çerçevesinde Ticaret Bakanlığı’na bağlı olarak düzenlenmekle birlikte, uygulamada çoğu bölge özel işletici şirketler tarafından yönetilmektedir. Bu yapı, kamusal düzenleme ile özel sektör operasyonlarının bir arada yürütüldüğü “yarı-kamusal” bir yönetim biçimi ortaya çıkarmaktadır. Farole ve Akinci’nin (2011) vurguladığı gibi, KDZ’ye entegrasyonun başarısı yalnızca ekonomik teşviklerle değil, aynı zamanda şeffaf ve öngörülebilir yönetim sistemleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu çerçevede, Türkiye’de serbest bölgelerdeki yönetim modelinin hem yatırım çekiciliği hem de uluslararası yatırımcıların beklentileri açısından kurumsal kapasite ile desteklenmesi gereklidir.

Serbest bölgelerde faaliyet gösteren yerli ve yabancı yatırımcılar, özel hukuk hükümleri çerçevesinde işlem yapmalarına rağmen, uygulamada gümrük, vergi ve teşvik mevzuatı arasında ortaya çıkan norm çatışmaları ciddi belirsizlikler yaratmaktadır. Özellikle ithalat ve ihracat süreçlerinde teşvik rejimlerinin farklı idarelerce farklı biçimlerde yorumlanması, yatırımcıların karar alma süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Mevcut durumda uyuşmazlık çözüm yolları arasında tahkim ve adli yargı seçenekleri bulunsada, bu mekanizmalar uygulamada zaman ve maliyet açısından yeterince etkin kullanılmamaktadır. KDZ’ye entegre olmuş ülkelerde yatırım ortamının güvenliği ve işlem maliyetlerinin düşüklüğü, alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmalarının kurumsallaşması ile doğrudan ilişkilidir (Farole ve

Akinci, 2011). Bu bağlamda, Türkiye’de serbest bölgelerde hukuki altyapının sadeleştirilmesi ve yatırımcı-tahkim dostu bir sistemin geliştirilmesi yapısal reform önceliği olarak ele alınmalıdır.

Türkiye’nin Avrupa Birliği ile yürürlükte olan Gümrük Birliği yükümlülükleri, serbest bölgelerde uygulanan bazı vergi teşviklerinin AB rekabet hukuku açısından risk oluşturmaya yol açmaktadır. Özellikle üretim temelli kurumlar vergisi istisnaları ve ithal girdilere uygulanan vergi muafiyetleri, Avrupa Komisyonu tarafından “seçici devlet yardımı” olarak değerlendirilebilir. Bu durum, Türkiye’nin KDZ konumunu güçlendirmek isterken, teknik uyumdan kaynaklı uluslararası hukuk baskısıyla karşı karşıya kalabileceğine işaret etmektedir. KDZ literatüründe sıkça vurgulanan kurumsal uyum ve “regulatory convergence” ilkeleri çerçevesinde, Türkiye’nin serbest bölgelerde uyguladığı teşvik mimarisi, yalnızca yerli sanayiye değil, uluslararası normlara da duyarlı olacak şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Bu bağlamda TUSİAD (2022), rekabetçi nötrlüğe dayalı teşvik sistemlerinin AB ile uyumu ve uzun vadeli yatırım ortamı açısından önemine dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, serbest bölgelerin değerlendirilmesi yalnızca dış ticaret hacmi veya yatırım tutarları üzerinden değil; aynı zamanda kurumsal yönetim kapasitesi, hukuki öngörülebilirlik ve uluslararası normlarla olan uyum düzeyi üzerinden yapılmalıdır. Türkiye’nin bu bölgelerdeki rekabetçiliğini sürdürülebilir kılabilmesi, yatırım ortamının sadece ekonomik değil, kurumsal olarak da güçlendirilmesine bağlıdır. KDZ literatüründe “institutional embeddedness” olarak tanımlanan bu kurumsal derinlik, dışsal şoklara karşı dirençli, uzun vadeli ve teknolojik geçişe açık bir üretim ortamı yaratmanın ön koşuludur. Dolayısıyla, serbest bölgelerdeki yönetim modeli, hukuki çerçeve ve uluslararası uyum süreçlerinin bütüncül biçimde yeniden tasarlanması, Türkiye’nin KDZ’de daha yüksek katma değerli bir pozisyon elde etmesi açısından stratejik önem taşımaktadır.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, Türkiye’de serbest bölgelerin dış ticaret, yatırım ve istihdam üzerindeki etkilerini inceleyerek, 2010–2024 döneminde bu yapıların geçirdiği dönüşümü teorik ve ampirik düzeyde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Üretim coğrafyalarının değiştiği ve tedarik zincirlerinin yeniden yapılanmaya başladığı bu dönemde serbest bölgeler, yalnızca dış ticaretin değil, kalkınma politikalarının da yapısal bileşeni haline gelmiştir.

Çalışma, serbest bölgelerin dış ticaret stratejileri bağlamında nasıl işlevselleştiği sorusu temelinde yapılandırılmış; Farole, Madani, Kaplinsky ve Prebisch-Singer gibi kuramsal yaklaşımlar ışığında, Ticaret Bakanlığı, TÜİK ve UNCTAD gibi kurumlardan elde edilen verilerle analiz edilmiştir. Bu sayede tarihsel ve mekânsal düzlemde serbest bölgelerin üretim, yatırım ve istihdam üzerindeki etkileri tartışılmış; kuramsal öngörülerin veri temelli karşılıkları ortaya konmuştur.

Elde edilen bulgular, serbest bölgelerin ihracat ve ithalat üzerindeki etkilerinin zaman içinde önemli ölçüde çeşitlendiğini göstermektedir. 2017’de düşüş gösteren serbest bölge ihracat payı, 2020 sonrası küresel kırımlarla birlikte %5 düzeyine kadar yükselmiş; bu yükseliş Türkiye’nin stratejik konumunun yeniden değer kazanmasına bağlı olarak serbest bölgelerin lojistik merkezler olarak yeniden işlevselleştiğini göstermiştir. Ancak bu sıçramanın kalıcı bir üretim yapısı dönüşümünü mü, yoksa geçici bir dışsal şok etkisini (“COVID-19 sonrası tedarik zinciri kırılması gibi”) mi yansıttığı ilerleyen yıllarda daha net ortaya çıkacaktır. Özellikle 2024’te görülen oransal düzeltme, pandemi sonrası yeniden denge arayışını yansıtır olabilir.

İstihdam verileri ise serbest bölgelerin ekonomik katkısının yalnızca nicel değil, aynı zamanda niteliksel olduğunu göstermektedir. Toplam istihdam içindeki payları sınırlı artış gösterse de, teknoloji odaklı sektörlerde yaratılan istihdamın kalitesi, bu bölgelerin Türkiye'nin üretim yapısındaki dönüşümüne katkı sunduğuna işaret etmektedir. Özellikle 2020 sonrası dönemde bazı bölgelerde %90'ı aşan oransal istihdam artışları, serbest bölgelerin krizlere karşı dirençli yapısını ve bölgesel kalkınmaya olan katkısını ortaya koymaktadır. Ancak bu istihdam artışları, homojen değildir; İstanbul, Kocaeli ve Mersin gibi merkezî bölgeler öne çıkarken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki serbest bölgelerin işlevselliği oldukça sınırlı kalmaktadır. Bu durum, serbest bölgelerin mekânsal eşitsizlikleri gidermek yerine kimi zaman yeniden üretebildiğini göstermektedir.

Bu bulgular, kalkınma iktisadının yapısalıcı çerçevesiyle tutarlıdır. Prebisch-Singer hipotezinin öngördüğü dış ticaret hadlerindeki asimetriyi dengelemek amacıyla, yüksek katma değerli üretimin desteklenmesi ve bölgesel eşitsizliklerin azaltılması, serbest bölgelerin kurumsal hedefleri arasında yer almaktadır. Türkiye örneği, bu kuramsal iddiaların mekânsal düzeyde somutlaştığını göstermekte; serbest bölgelerin DYY çekme kapasitesi, teknoloji yoğun sektörlerde kümelenme eğilimi ve KDZ'ye entegrasyon kolaylığı ile bu doğrultuda işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, serbest bölgelerin dış ticaretteki rolü yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda hukuki ve kurumsal altyapılarla da doğrudan ilişkilidir.”

Sonuç olarak, Türkiye’de serbest bölgeler yalnızca dış ticaretin serbestleştirilmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesi için değil, aynı zamanda teknolojik gelişme, istihdamın niteliği ve bölgesel kalkınma hedefleri açısından da bütüncül bir strateji aracı olarak işlev görmektedir. Bulgular, bu bölgelerin KDZ içinde üretim süreçlerini hızlandırıcı, yatırım kararlarını şekillendirici ve istihdam yapısını dönüştürücü bir rol üstlendiğini göstermektedir. Ancak bu etkinin sürdürülebilirliği, sosyal koruma, çevresel denge ve mekânsal adalet gibi diğer kalkınma kriterleriyle (karbon ayak izi ya da toplumsal kapsayıcılık gibi) ne ölçüde uyumlu olduğu ile doğrudan bağlantılıdır. Bu nedenle, serbest bölgelerin sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik hedefleriyle de uyumlu hâle getirilmesi önem arz etmektedir.

Bu nedenle serbest bölgelerde uygulanacak teşvik politikalarının sektörel önceliklendirme esasına göre yeniden tasarlanması gerekmektedir. Elektrik-elektronik gibi teknoloji yoğun sektörlerde faaliyet gösteren firmalara, yerli tedarik zincirleri ile entegrasyon düzeyine göre vergi istisnalarının farklılaştırılması önerilmektedir. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bulunan serbest bölgeler için iş gücü niteliğini artıracak eğitim teşvikleri ve bölgesel kümelenme destekleri de öncelikli politika araçları arasında yer almalıdır.

Mikro düzeyde serbest bölgelerdeki yatırım, istihdam ve ihracat performansı önemli kazanımlar sunmaktadır. Ancak bu gelişmelerin Türkiye’nin genel ekonomik dönüşüm stratejileriyle ne ölçüde örtüştüğü tartışmalıdır. Orta gelir tuzağından çıkış ve katma değeri yüksek üretime geçiş hedefleriyle uyumlu bir serbest bölge politikası için, üretkenlik artışı, ileri teknolojiye dayalı sanayi yapısı ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi eşgüdüm içinde ele alınmalıdır (Eichengreen et al., 2013; UNCTAD, 2023; World Bank, 2013).

Bu bağlamda, makroekonomik politikalar ile serbest bölgelerin mikro düzeydeki performanslarının entegrasyonu, Türkiye’nin kalkınma hedeflerine daha tutarlı biçimde ulaşabilmesi açısından önem arz etmektedir.

Çalışmada serbest bölgelerin dış ticaret performansına katkısı sektör ve bölge düzeyinde analiz edilmiştir; ancak bu yapıların Türkiye ekonomisinin genel büyüme performansı üzerindeki etkisi ayrı bir başlık altında ele alınmamıştır. Özellikle ihracat odaklı üretim modelinin GSYİH

büyümesi, dış ticaret açığı ve sanayi üretimi gibi makro göstergelere etkisini analiz eden gelecekteki çalışmalar, serbest bölgelerin sistemik etkilerini daha net biçimde ortaya koyacaktır. Bu çerçevede, “serbest bölgeler → ihracat → ekonomik büyüme” zincirinin daha derinlemesine modellenmesi, makro düzeyde politika önerilerini güçlendirecektir.

Gelecek araştırmalar için öneri olarak, serbest bölgelerin bölgesel eşitsizlikler üzerindeki uzun vadeli etkileri, yeşil dönüşümle entegrasyon kapasiteleri ve uluslararası karşılaştırmalı analizleri önemli yeni sorular olarak belirlenebilir. Türkiye özelinde bölge bazlı etki analizleriyle serbest bölgelerin stratejik planlama süreçlerindeki rolü daha net biçimde ortaya konabilir. Ayrıca, mikro düzeyde firma verilerine dayalı, nitel ve nicel verileri bütünleştiren çalışmalara olan ihtiyaç da devam etmektedir.

Serbest bölgeler, teknik bir dış ticaret uygulamasından öte, tarihsel olarak inşa edilmiş yapısal eşitsizliklerin dönüşümüne müdahale edebilen kurumsal laboratuvarlardır.

KAYNAKÇA

- Akinci, G., & Crittle, J. (2008). *Special economic zones: Performance, lessons learned, and implications for zone development* (FIAS Occasional Paper). World Bank. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/343901468330977533>
- BTGM. (2023). *Serbest bölgeler genel görünüm raporu*. T.C. Ticaret Bakanlığı. <https://ticaret.gov.tr/serbest-bolgeler/serbest-bolgeler-istatistikleri>
- Chaisse, J., & Hu, J. (2019). *Regulation of the power sector: International economic law perspectives*. Springer.
- Chang, H. J. (2007). *Bad Samaritans: The myth of free trade and the secret history of capitalism*. Bloomsbury Press.
- Duran, H. E. (2021). Türkiye 'nin küresel değer zincirlerine entegrasyonunda serbest bölgelerin rolü: Sektörel bir analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76(2), 215–238. <https://doi.org/10.33630/ausbf.927982>
- Eichengreen, B., Park, D., & Shin, K. (2013). *Growth slowdowns redux* (NBER Working Paper No. 18673). National Bureau of Economic Research.
- Erkan, B. (2022). Serbest bölgelerin bölgesel kalkınmaya etkisi: Türkiye örneği. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1829073>
- ESBAŞ. (2023). *2023 serbest bölgeler ekonomik göstergeler raporu*. Ege Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş.
- Farole, T., & Akinci, G. (Eds.). (2011). *Special economic zones: Progress, emerging challenges, and future directions* (Directions in Development: Trade). World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-8763-4>
- FIAS. (2008). *Special economic zones: Performance, lessons learned, and implications for zone development*. World Bank Group.
- Fröbel, F., Heinrichs, J., & Kreye, O. (1980). *The new international division of labour: Structural unemployment in industrialised countries and industrialisation in developing countries*. Cambridge University Press.
- Furtado, C. (1970). *Economic development of Latin America: Historical background and contemporary problems*. Cambridge University Press.
- Gereffi, G. (1999). International trade and industrial upgrading in the apparel commodity chain. *Journal of International Economics*, 48(1), 37–70. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(98\)00075-0](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(98)00075-0)
- Gereffi, G., Humphrey, J., & Sturgeon, T. (2005). The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*, 12(1), 78–104. <https://doi.org/10.1080/09692290500049805>
- ILO. (2022). *Decent work in special economic zones: A regional overview*. International Labour Organization.

- Kaplinsky, R. (2000). Globalisation and unequalisation: What can be learned from value chain analysis? *Journal of Development Studies*, 37(2), 117–146. <https://doi.org/10.1080/713600071>
- Kaplinsky, R. (2013). *Global value chains, where they came from, where they are going and why this matters* (IDS Working Paper No. 68). Institute of Development Studies.
- Kay, C. (1989). *Latin American theories of development and underdevelopment*. Routledge.
- Madani, D. (1999). *A review of the role and impact of export processing zones* (Policy Research Working Paper No. 2238). World Bank. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-2238>
- OECD. (2018). *Economic outlook for Southeast Asia, China and India 2018: Fostering growth through digitalisation*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264286184-en>
- OECD. (2021). *Science, technology and innovation outlook 2021: Times of crisis and opportunity*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/75f79015-en>
- OECD. (2023). *STI policies for sustainable development goals: Global outlook*. OECD Publishing.
- Prebisch, R. (1950). *The economic development of Latin America and its principal problems*. United Nations Economic Commission for Latin America.
- Ricardo, D. (2001). *On the principles of political economy and taxation*. Batoche Books. (Original work published 1817)
- Singer, H. W. (1950). The distribution of gains between investing and borrowing countries. *American Economic Review*, 40(2), 473–485.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On ikinci kalkınma planı (2024–2028)*. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2022). *Serbest bölgeler 2021 yılı genel görünüm raporu*.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). *2022 yılı faaliyet raporu*.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). *Serbest bölgeler genel müdürlüğü 2023 yılı faaliyet raporu*.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). *Türkiye serbest bölgeler istatistikleri 2022*.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024). *Ekonomik görünüm 2024 Aralık*. <https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dccc355ce/ekonomik%20g%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%202024%20aral%C4%B1k.pdf>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024). *Serbest bölgeler genel bilgi notu*.
- TEPAV. (2021). *Serbest bölgelerin etkinliği ve reform ihtiyacı* (Politika Notu). Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı. <https://www.tepav.org.tr>
- Ticaret Bakanlığı. (2019). *Serbest bölgeler genel müdürlüğü faaliyet raporu 2018*.
- Ticaret Bakanlığı. (2021). *Serbest bölgeler genel müdürlüğü 2020 yılı faaliyet raporu*. <https://ticaret.gov.tr>

- Ticaret Bakanlığı. (2023). *Serbest bölgeler genel bilgi notu*. <https://ticaret.gov.tr/serbest-bolgeler>
- Ticaret Bakanlığı. (2024). *Serbest bölgeler dış ticaret istatistikleri 2023 ve 2024*.
- Ticaret Bakanlığı. (2025). *Serbest bölgelerde dış ticaret hacminin sektörel dağılımı (2024)* [Data set]. <https://www.ticaret.gov.tr/serbest-bolgeler>
- Tuncer, M. (2017). Serbest bölgelerin Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemi. *İktisat ve Toplum*, 67, 45–58.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *Dış ticaret istatistikleri (2010–2024)*. <https://data.tuik.gov.tr>
- TÜSİAD. (2022). *Yeni dönemde ihracat stratejileri ve serbest bölgelerin rolü*. Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği.
- UNCTAD. (2021). *World investment report 2021: Investing in sustainable recovery*. United Nations. https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf
- UNCTAD. (2023). *World investment report 2023: Investment in sustainable energy for all*. United Nations. https://unctad.org/system/files/official-document/wir2023_en.pdf
- UNIDO. (2020). *Industrial development report 2020: Industrializing in the digital age*. United Nations Industrial Development Organization.
- Varol, N. B. (2018). *Uluslararası mal ticaretinde küresel değer zincirleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- World Bank. (2013). *Turkey's transitions: Integration, inclusion, institutions*. World Bank.